

Статті

Ігор БОЙКО

СУШІННЯ ТРАВИ ТА ЗБЕРІГАННЯ СІНА У СЛОВАЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТАХ¹ (XX - початок XXI ст.)²

Ihor BOJKO. Drying of Grass and Storage of Hay in Slovakian and Ukrainian Carpathians (XX and Early XXI cc.)

На території Словацьких та Українських Карпат знаходяться ареали словаків, українців, а також перехідні смуги. На сході Словаччини мешкають різні етнографічні групи східних словаків-виходняр, які за особливостями мови, етнічної культури етногенезу та самосвідомістю, деякими етнографами³, у тому числі й автором даної статті, розглядаються поза словацьким етносом. Окрім слов'ян у досліджуваному регіоні до серед. 1940 рр. проживало багаточисленне німецьке населення⁴, у Тячівському та Рахівському р-нах

¹Під Українськими Карпатами ми розуміємо етнічні українські землі, котрі знаходяться в межах України, Словаччини, Польщі та Румунії; Словацькі Карпати у даній статті ми розглядаємо у політико-адміністративному аспекті.

²Дана стаття написана за матеріалами індивідуальних експедиційних виїздів автора в Українські Карпати: 1998, 1999, 2000, 2005-2008 рр. – Рожнятівський, Долинський, Богородчанський, Верховинський, Косівський р-ни, м. Болехів, м. Яремча Івано-Франківської обл.; Старосамбірський, Турківський, Сколівський, Стрийський, Дрогобицький р-ни Львівської обл., Міжгірський, Воловецький, Великобerezнянський, Рахівський р-ни Закарпатської обл., Путильський, Вишнівський р-ни Чернівецької обл.; у Словацькі Карпати: 2005 р.: Жилинський край (окреси: Чадця, Кисуцьке Нове Место, Дольний Кубін, Твердошин, Наместово, Ліптовський Мікулаш, Ружемберок, Мартин, Жиліна), Пряшівський край (окреси: Попрад, Кежмарок, Стара Любовня, Бардейов, Сабінов, Свідник, Стрпков, Межилаборце, Снина, Гуменне). У ряді експедицій автор використовував метод включеного спостереження. Відсутність польових даних з Марамурешського та Снинського жудців Румунії частково компенсується матеріалом, який отриманий під час опитування автором громадян Румунії – студентів та викладачів львівських вузів; інформація з лемківських сіл Польщі одержані автором під час інтерв'ювання переселенців-мешканців Львівської обл.

³Lazorík J. Naše tradičné bačovstvo. – Prešov, 2004. – S. 8.

⁴До 1940-их рр. німці були найчисленнішим населенням Попрадської, Любовнянської, Раєцької улоговин, Ружбах-

Закарпатської обл. компактно мешкають румуни. Слов'янські етноси Карпат вельми негомогенні. Тільки в українців розрізняють п'ять крупних етнографічних груп. У басейнах Сучави, Молдови, Молдовиці, Золотої Бистриці, Сухої, Руськової, Вишеу, верхів'ях Черемошу (до Вишніви), Прута (до Делятина), Рибниці, Пістинки, Тиси (до Великого Бичкова), Бистриці Надвірнянської проживають гуцули; у гірській частині Сяну, Дністра, Стрия, Свічі, Чечви, Лімниці, у басейні Опопу, у верхів'ях Ужа, Латориці, Ріки – бойки; у басейнах Топлі, Каменця, Ондави, Лаборця, Цирохи, поруч із виходнярами – лемки⁵, у басейнах Попраду, Горнаду, Дунайцю поруч із поляками (гуралями), німцями та виходнярами – спишські русини⁶; у середній та нижній течії Ужа, Латориці, Ріки, у басейнах Боржави, Теремлі, Тересви, на середній Тисі – закарпатці-долиняни. Окрім основних груп існують, на нашу думку, ще низка перехідних етнокультурних смуг: у верхів'ях Теремлі, на середній Ріці (на відрізу Лозянський-Підчумань) – бойківсько-долинянська; у басейні Сяну – бойківсько-лемківська; у басейні Верхнього Ужа (до с. Уліч та с. Сіль) – бойківсько-лемківсько-долинянська; у басейні Бистриці Солотвинської – бойківсько-підгірсько-гуцульська, у долинах Лючки, Ослави, Сопівки – покутсько-гуцульська, у долинах Виженки, Серету та Малого Серету – буковинсько-гуцульська, у долині Шопурки та Апшиці – долинянсько-гуцульська⁷. Не менш гетерогенні словаки та виходняри, однак через специфіку історичного розвитку Словаччини, а також через особливості класифікації, що прийнята словацькими вченими, їх етнокультурна багатоманітність переважно розглядається у рамках колишнього історико-адміністративного поділу на жупи (комітати). У межах північної та північно-східної Словаччини прийнято виді-

ського передгір'я; після Другої світової війни більшість з них було силоміць переселено у Німеччину; залишилося декілька німецьких сіл, у деяких колишніх німецьких селах зосталося по кілька сімей.

⁵До примусового переселення українців з їх етнічних земель у Польщі лемки жили також у басейнах Попраду, Ропи, Віслоки, Яселки, Віслоку, Ослави, на лівобережжі верхнього Сяну.

⁶Принципові риси культури та мови спишських українців дозволяють автору розглядати їх поза лемківської групи або виділяти її з-поміж інших етнографічних районів Лемківщини.

⁷Бойко І. Деякі аспекти етнографічного районування українців південних схилів Карпат // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Вип. 27. – К., 2008. – С. 32-38; Лаврук М. Гуцули Українських Карпат. – Львів, 2005. – С. 114-115.

ляти наступні основні історико-культурні райони: Яворники, Верхнє Поважжя, Нижнє Поважжя, Турець, Верхня Нітра, Нижня Нітра, Нижня Орава, Верхня Орава, Нижній Ліптов, Верхній Ліптов, Тековсько (Нижнє Погроння), Зволєн (Середнє Погроння), Верхнє Погроння, Гонт, Новоград, Гемер (словаки й словацько-моравське пограниччя); Спиш, Шариш, Земплін, Аба (виходняри). Ґуралі, які розмовляють на різних діалектах польської мови, представлені трьома основними групами: чадецькими, оравськими, спишськими ґуралями, а також розпорошеними малочисельними групами, що замешкають Ліптов та внутрішні райони Словаччини.

Карпати являють собою гірську країну з різними формами рельєфу від горбогір'я і плоскогір'я до крутосхилого високогір'я з типовими альпійськими формами (круті схили, каньйоноподібні річкові долини, оголені скелі). Абсолютні висоти коливаються від 500 м до 2655 м у словацькій і до 2061 м в українській частині. Досить відрізняються напрями, форми й об'єми хребтів, річкових долин й котловин, крутизна та характер симетрії схилів. Кліматичні показники у різних природно-територіальних комплексах (ПТК) теж вельми різняться, наприклад, річна кількість опадів у Словаччині може складати від 620 мм (Попрадська улоговина) до 2130 мм (Високі Татри), у Україні від 750 мм (північно-східні схили Верхньодністерських Бескидів) до 1700 мм (верхів'я Тересви)⁸. У різних областях Карпат переважають різні форми деревної рослинності та трав'яних біоценозів; різняться склад висотних поясів, структура та характер ґрунтового покриву та інше. Водночас для всієї території Карпат характерний ряд особливостей, які відрізняють Карпати від прилеглих рівнин – відносно виражений рельєф, відносно прохолодний клімат, бідні ґрунти із незначним ґрунтовим горизонтом, більша залісеність. Яскравою ілюстрацією може слугувати різниця у середньорічному випаданні опадів, яка між Словацькими Карпатами (Збойницька Хата) і прилеглими рівнинами (Гурбаново)

⁸За основу географічного поділу ми беремо загальноприйняті у словацькій та українській науках схеми геоморфологічного та ландшафтного районування, які представлені у: Mazúr E., Lukniš M. Geomorfologické členenie SSR a ČSSR. Časť Slovensko. Slovenská Kartografia. – Bratislava, 1986; Кравчук Я. Геоморфологія Скибових Карпат. – Львів, 2005; Кравчук Я. Геоморфологія Полонинсько-Чорногірських Карпат. – Львів, 2008; Сливка Р. Геоморфологія Вододільно-Верховинських Карпат. – Львів, 2001; Мельник А. Українські Карпати: еколого-ландшафтознавче дослідження. – Львів, 1999.

може складати до 1045 мм (тобто до 6,6 разів), між Українськими Карпатами (верхів'я Тересви) і Прибескидським Передкарпаттям – до 1000 мм (2,8 рази)⁹.

Природні особливості не могли не відобразитися на господарсько-культурній специфіці. У різних природно-територіальних комплексах сформувалися різні господарсько-культурні зони, водночас скрізь у житті населення Карпат тваринництво відігравало велику роль, а у ряді районів домінувало над землеробством і лісними промислами, вівчарство мало молочну спрямованість. Після скасування колгоспно-радгоспної системи почалися процеси денатуралізації господарства, результатами якої стало збільшення поголів'я худоби у приватних господарствах та передача частини сільськогосподарських угідь селянам¹⁰. Тому урожайність трав'янистих біоценозів, якісний покis, правильна сушка трави і зберігання сіна завжди відігравали й досі відіграють велику роль у житті горян.

Під посівні площі віддавали більш родючі землі на м'якшому рельєфі, під випаси і сінокоси, навпаки, нерівні ділянки, розміщені далеко від господи, часто на крутих схилах. На Гуцульщині було поширене трьохчленний поділ сінокісних угідь. Біля хати знаходилися невеликі луги-царинки¹¹, які щедро угноювалися і давали якісну траву на сіно, іноді – отаву. На них худобу випасали до Трійці та після покосу. Окрім того, траву могли висівати безпосередньо на городах. Далеко від садиби, звичайно на більш високому гіпсометричному рівні у межах села були розташовані поля, які не угноювалися, випас на них здійснювався до Юрія та після сінокосів. За селом на відстані кількох кілометрів від подвір'я, посеред лісу, або на штучних полонинах розміщалися обгороджені кішніці, куди худобу допускали тільки після косовиці¹².

⁹Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. D. 1. – Bratislava, 1977. – S. 34; Лаврук М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження). – Львів, 2005. – С. 55-56.

¹⁰У соціалістичній Румунії не було колективізації сільськогосподарського виробництва.

¹¹Автентичні назви ми даємо із наголосом у випадку українців, решті етнічних груп властивий статистичний наголос, словакам – на перший склад, ґуралям, а також виходнярам – на передостанній. Для передачі словацьких, виходнярських й ґуральських назв, а також деяких українських слів (якщо кириличний варіант не передає точно звук) ми застосовуємо словацький варіант латинського алфавіту, у якому, при необхідності, використовуємо також польські літери (ś, ć).

¹²Шухевич В. Гуцульщина. Друга часть. – Верховина, 1997. – С. 196.

На більшій частині Бойківщини, Лемківщини, Долинянщини, в ареалах розселення словаків, виходняр і гуралів, переважав двочленний поділ. Тобто були відсутні царинки. У тих районах Карпат, де основною системою господарства було толоко-царинне двопілля (більша частина Бойківщини та прикарпатська Лемківщина), сінокоси разом з ораницями розміщалися на одному схилі, а громадське пасовисько – на другому. Через рік (рідше через 2-3) угіддя мінялися місцями. При класичному трипіллі та часто при багатопіллі сінокоси чергувалися з ораницями, рідше із пасовиськами; при Карпатському трипіллі – лише з пасовиськами¹³. Часто на кішницях ставили колиби або хатинки, а також господарські споруди; згодом там могли виникати цілі філіали садиб, які при сприятливих природнокліматичних умовах переростали у самостійні господарства. У деяких районах Бойківщини (Горгани), Лемківщини (Сондецькі Бескиди), Гуцульщини (Горгани, деякі підрайони Полонинсько-Чорногірських Карпат), Словаччини (Фатрансько-Татранська обл.), Долинянщини (села басейнів Ужа, Латориці, Ріки, Тересви у межах Полонинського масиву та Свидовця) всі сінокісні луки, через те що село лежить у вузькій долині, рідше на невеличкому плато, віддалені від села й представляють собою кішниці. Яскравим прикладом може служити бойківське село Липовиця, лемківське село Верхомля Велика, словацьке село Влколінець. Крім того, така ситуація існує й у селах що лежать у низькогірних ландшафтах у широких річкових долинах поблизу із середньогірними масивами. Після розширення ораниць на всю площу екстравіляну такі села купували цілі урочища у сусідніх горах, у державних чи приватних лісництвах, й перетворювали їх на сіножаті. Прикладом можуть служити південно-лемківські села Лівов та Луків (Ондавська верховина), жителі якого 1928 р. купили сінокісні луки на Олениковській хотарі (хр. Чергов)¹⁴.

Повсюдно в Українських та Словацьких Карпатах на городах пануючою системою землеробства було багатопілля, де зернові та просапні культури чергувалися із сінокосами.

¹³ Термін введений автором у статті: "Природные условия и особенности скотоводства бойков (верховинцев) Закарпатья в первой половине XX в." // Этноэкологические исследования. – Москва, 2004. – С. 401-438.

¹⁴ До 1920 рр. ці села зовсім не мало власних лук, вони заробляли сіно у панському лісництві (косили за кожну третю копицю).

За якістю трави сінокісні угіддя населенням Карпат поділяються переважно на три групи: болотисті¹⁵, *файні* (*pekne*), з псячкою¹⁶. Слід зазначити що луки із псячкою та більшість лук болотистих є наслідком антропогенного впливу й є деградованими біоценозами.

Час для сінокосіння визначається погодними умовами. Зазвичай спершу косять присадибні луки, де кліматичні показники більш сприятливі. До серед. ХХ ст. на них після сінокосу до приморозків випасали худобу. У тих районах, де функціонувало класичне трипілля, а також багатопілля (більша частина ареалу словаків, виходняр, словацьких лемків, спишських русинів, долинян) до серед. ХХ ст. стерня, яка залишилася після збору трави, могла переорюватися під озимі зернові культури. Заготівля незначних об'ємів отави¹⁷, через невелику кількість землі, а у ряді районів і через прохолодний клімат, у всіх Західних та Східних Карпатах була рідкою. Перевага зимовесняного окоту худоби змушувала заготовляти у невеликих об'ємах отаву на городах¹⁸. Тільки в останні 20-40 років через потепління клімату і зменшення залежності селян від землі широко стала використовуватися повторна косовиця й на луках¹⁹.

На східних експозиціях у низькогір'ї, а також в улоговинах, широких річкових долинах, на плоскогір'ях та горбогір'ях і повсюдно на городах та царинках перші покоси починаються ще у кінці (у деяких районах – у середині) червня. Зазвичай таку траву скошуюють самостійно, без сторонньої допомоги сусідів і родичів.

Масова заготівля сіна розпочинається пізніше, після Петра (12 липня), і продовжується зазви-

¹⁵ Гуцул. луки із гериками; бойк. млаки, млаковиті луки; лемк. мочари; словак., виход. *močary*; гурал. *močariska*.

¹⁶ Мичка звичайна (*Nardus strikta* L.): гуцул. *псенка*, *псинка*, *псюка*, *псярка*, *псянка*, *щітка*; бойк. *пся(є)чка*, *psiačka*, *пся(є)нка*, *псях*, *псюг(х)а*, *псю(я)ка*, *псяра*, *псьоха*, *костриця*, *сивушка*, *сіроха*; долин. *псяйка*, *псянка*, *псяра*, *пся(є)чка*, *псьоха*, *мичка*, *тимофійка*, *кухта*, *мишій*, *кустриця*; лемк. *псярка*, *psarka*, *псярка*, *свинниця*, *сивиця*; виход. *psjurka*, словак. *psik*, *psička*, *psiarka*, *ostrá*; гурал. *psarka* – взято із: ПМА; Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. – К.: Наук. Думка, 2004. – С. 284.

¹⁷ Укр., словак., виход. *отави*; гурал. *mládza*, *mlodza* – молода трава першого та другого покосу.

¹⁸ Отава є необхідним компонентом раціону лактуючих тварин та молодняка.

¹⁹ В умовах малоземелля при натуральному та напівнатуральному господарстві селяни були змушені на луках із підрослою на них отавою або по стерні, що залишилася після першого покосу, випасати худобу.

чай до Іллі Пророка (2 серпня). Якщо у травостої переважають рослини, які розмножуються тільки генеративним шляхом, такий луг скошують пізніше, підчас сім'яутворення²⁰. У с. Шепіт Долішній Вижицького р-ну (пограниччя Шурдинського і Банилівського ландшафтів) у серед. ХХ ст. на таких угіддях косовиця починалася від Іллі (2 серпня) і тривала до середини серпня. Аналогічно чинили і з луками, засіяними тимोфіївкою, яку широко використовують з 1930-их рр. Останніми десятиліттями на це нечасто звертають увагу. Зниження продуктивності лучних біоценозів за рахунок спрощення їх видової багатоманітності компенсується травосіянням.

Німці Попрадської, Горнадської та Любовнянської улоговин, чії землі розташовувались безпосередньо у родючих долинах Попраду і Горнаду, намагалися якомога раніше закінчити сіножні, щоби встигла підрости отава. У с. Хмельниця (Majehuschtin) в 1930-40-их рр. сінокосячі за сприятливої погоди закінчували до 1 липня²¹.

Дати початку та завершення сінокосячі залежали не тільки від кліматичних умов ландшафтів, але також мікрокліматичних умов конкретного угіддя, зокрема від особливостей інсоляції²² та інспірації²³ конкретного угіддя. За спогадами Попюка Юрія Васильовича 1920 р. н., у с. Підзахаричі Путильського р-ну в 1930-их рр. луки, які розташовані на південних експозиціях (до сонця) скошувалися ще до Івана (7 липня), котрі на північних експозиціях (від сонця) – після Преображення Господнього (19 серпня).

Накопичений століттями емпіричний досвід безпомилково визначає найкращий період для початку косовиці. При визначенні "стигlosti" луки орієнтуються на траву, що має середні (щодо рослин даного біоценозу) терміни дозрівання. Косовицю намагаються почати у період бутонізації або виходу у трубку (у злакових) цієї рослини. Вважається, що з трави, скошеної у цей час найбільш поживне сіно. Воно, також як й отава, згодовується молоднякові, лактуючим та робочим тваринам. Таке сіно містить максимальну кількість протеїну, амінокислот, безазотистих екстрактивних речовин, каротину тощо²⁴. Добрим

періодом вважається також час раннього цвітіння й молочній стигlosti колоскових трав, коли загальний об'єм сіна виходить максимальним, а його засвоюваність задовільна – для лактуючих і молодняка, та хороша – для тяглової й ялової худоби. При зборі недостиглої трави виникають труднощі з її зберіганням (швидко гниє), крім того, вона не достатньо поживна; перестояна трава вилягає, унаслідок чого її важко косити, сіно з неї виходить жорстким, малопоживним, містить велику кількість важкозасвоюваних клітковини і лігніну; втрати при збиранні такого сіна максимальні. Необхідність заготівлі великого об'єму кормів, постійна загроза негоди, перешкоджають строгому дотриманню оптимального періоду для сінозаготівлі.

Час для косіння трав визначається також ірраціональними причинами. За уявленнями лемків до Івана Купали-Івана Зельового не можна зрізати косою різнокольорові квіти на луках²⁵. Також не можна косити у громові свята, які йдуть після Петра (Ілія, Палія, Маковія, Гавриїла). За уявленнями гуцулів за порушення заборони Ілля міг громом побити маржину, а Палій спалити сіна. Водночас в умовах вологого клімату часто табу не поширювалося на інші трудові операції, що були пов'язані із сіном.

Технологія заготівлі та зберігання сіна залежить від об'єму опадів, температурного режиму, особливостей травостою, характеру поверхні²⁶.

Збір пісної трави здійснюється вранці – допоки не висохла роса. Соковиті посівні трави косяться у будь-який час.

Валки свіжоскошеної трави²⁷ після того, як зійшла роса, розбиваються. Цим, на відміну від косіння, яке вважається чоловічою працею, займаються жінки, старші люди та діти. Основне знаряддя для розбивання валка – граблі²⁸, рідше використовується палиця, вила або суло (неробоча частина граблів, вил). Через широке поширення на деградованих луках низькорослої рослинності, а також з метою більш ретельного збору трави²⁹, карпатські граблі мають невелику відстань між

// Сельскохозяйственный практикум. – 2000. – № 2-7. – available online: <http://www.fadr.msu.ru/rin/vestnic/vestnic2-00/2-7-00.htm>.

²⁵Мадзелян Семен. Лемківщина у творчості Василя Мадзеляна. Гравюри. – Львів: Край, 1993. – С. 41.

²⁶Під характером поверхні розуміємо рельєфність поверхні, схилу стрімкість, експозицію, зволоженість.

²⁷Укр., пол., словак. валок, вал, рядок, ряд.

²⁸словак. hrable, пол. grably.

²⁹Для прибирання поламаних частин трави (гуцул. трéна).

²⁰Необхідність пізнього покосу визначалося порідшанням луки й зниженням у травостої долі продуктивних трав.

²¹Згідно із нашими польовими матеріалами німці даних природно-територіальних комплексів, на відміну від своїх сусідів гуралів, українців та виходняр-спішаків, широко вживали другий укіс.

²²Освітленість сонцем.

²³Провітрювання.

²⁴Петров И.Е. Снижение потерь при заготовке сена

зубцями (3-4 см). Їх використання економить сили, не вимагаючи додаткових замахів. Ця особливість чітко закріплена у традиції, якої дотримуються народні умільці, виготовляючи сільськогосподарські знаряддя праці до сьогодні. Недорогі пластмасові граблі фабричного виробництва так й не змогли остаточно витіснити традиційні граблі на більшості території. Використання органічних та мінеральних добрив, а також зміни у травостої лук шляхом підсівання бобових (конюшина лугова (*Trifolium pratense* L.), люцерна посівна (*Medicago sativa* L.), люпин (*Lupinus*), віка посівна (*Vicia sativa* L.) та злакових (тимофіївка лугова (*Phleum pratense* L.) та інші³⁰, що почалося у більшості районів після Першої світової війни у заможних селянських і шляхтянських господарствах й масово – з другої пол. 1920-их рр., поступово призвело до того, що традиційні граблі виявилися досить незручними при збиранні густої високої трави (трава набивається між зубцями, що змушує робити холості замаху)³¹. При цьому частіше стала використовуватися ручна розтруска валка. У цьому випадку доречна дитяча праця. З тієї ж причини виріс попит на фабричні пластмасові граблі, які мають більш рідкі й довгі зубці, де за взірця взяли рівнинний варіант. Це, у свою чергу, згубно відобразилося на місцевих промислах.

Після розбивки валка і часткового пров'ялювання, скошену траву після обіду знову перевертають³². Аби зменшити шкідливий вплив роси чи нічного дощу, скошену траву згрібають у невеликі купки³³, а вранці знову розкидають, при

чому не так старанно, як у перший день. Купку розтягають у відцентрованому напрямку, так що зверху вона нагадує коло³⁴.

Здійснення тих чи інших операцій залежить від погоди, особливостей травостою, характеру поверхні, трудових ресурсів, технології косіння. Якщо під час косовиці падає дощ, то валки не розбивають доти, поки волога не висохне. Таким чином знижують всмоктувальний і вимивний ефекти. Як свідчить сільськогосподарська наука, дощ може знизити харчову цінність сіна до 20%. Вуглеводи, вітаміни та деякі водорозчинні мінеральні речовини легко вимиваються зі скошеної трави. А якщо вона знаходиться у валках, а тим більше у копицях, то вимиті речовини із верхнього шару всмоктуються у нижні шари, не потрапляючи до ґрунту³⁵.

У суху погоду (якщо трава рідка і низька) валок може й не розбиватися, адже при перевертанні трави за допомогою граблів відламуються нижні частини рослини – листки та квіти, внаслідок чого сіно втрачає білкові речовини, залишаючи деревину, і стає менш перетравлюваним у порівнянні із травою. Особливо це важливо при заготівлі сіна на луках, де домінують різнотравні (*Prata variaherbosae*) та різнотравно-злакові (*Prata herbo-graminosae*) формації, з переважанням рослин що багаті на листя (наприклад, метеликові). Таку траву рідко збирають на ніч у копиці. Ми спостерігали це на Гуцульщині у Покутському низькогір'ї – у басейнах Рибниці та Черемошу на відрізу Білоберізка-Межиброди, а також на Бойківщині (у селах Воловецької верховини) на деградованих луках.

У Сукельському природному районі на Бойківщині (у гірській частині долини р. Сукель), де значні площі лук знаходяться під щільнодерновими крупнозлаковими (*Prata nanograminoso-caespitosae*) формаціями, навпаки скошену траву намагаються частіше перевертати, там побутує прислів'я *сіно на граблях сохне*³⁶.

У тих господарсько-культурних зонах, де традиційно домінує або субдомінує тваринництво (наприклад, на Гуцульщині, у словацьких та ґу-

³⁰Конюшина лугова: гуцул. конюшина, горішок, клевер, команиця, лугерá, лецок, трифóй; бойк. команиця, конюшина, команка; долин. команиця, команиця, лугер, лугерá, луцерна, ляцок, лецок, лецок; лемк. конич, конюч, конічина, требич, требич, тройчатка; сп. русин. конючина, конючина, коїсцупа, команиця; виход. коїсцина, требїч; словак. diatelina; гур. коїсупа, коїсцина, коїсцупа. Люцерна посівна: укр. люцерна; словак. lucerka. Люпин: бойк. любін, любін, любі(и)нь; словак. lupin. Віка посівна: бойк. горох мишачий, лядник; лемк. лядник; словак. ľarnyk. Тимофіївка лугова: бойк. трáвка; долин. жїтниця; лемк. матіювка – взято з: Кобів Ю. Словник українських наукових і народних назв... – С. 261, 271, 309, 412; 432; ПМА.

³¹Наприкінці ХХ ст., незважаючи на денатуралізацію господарства, ще однією причиною зміни травостою стало зниження навантаження на луки через широке поширення обслуговуючих земель.

³²Гуцул. перевернути поліг.

³³Гуцул. копі́ця, на́волок, бойк. копі́ця, пласт, пластóк, пластівні́ця, купка; долин. пласт; лемк. купка; ко́па, ко́руса, наві́лок, спиш. русин. kópka; виход. kópka; kópica; словак. kópka, petrenec, kopepec, navidl'a, kozák, babiak; гурал. kópica – ПМА; серб. нав́ље, пласт, ко́па – взято з:

ПМА, 2007, Лубиша Вечански. Бока у Банату. – Панчево, 2004. – С. 585.

³⁴Словак. postel', násad, bl'ach, okolica – ПМА.

³⁵Петров І.Е. Снижение потерь при заготовке сена // Сельскохозяйственный практикум. – 2000. – № 2-7. – available online: <http://www.fadr.msu.ru/rin/vestnic/vestnic2-00/2-7-00.htm>.

³⁶ПМА, 2005: с. Тисів: Синьгу́рин Степан Андрі́йович, 1922 р. н.; За́цимин Микола Іва́нович, 1922 р. н.

ральських районах: Орава, Ліптов, Погрон'є, Гермер) та, відповідно, існує необхідність заготівлі великої кількості сіна, навіть в умовах взаємодопомоги, яка збирала ще у 1960-ті рр. до 30-50 осіб, ретельна обробка скошеної трави часто утруднена. Розбитий валок тільки ввечері (до вечірньої роси) повторно перевертається; там рідко згрібають скошену траву у копиці на ніч. Натомість, якщо сінокіс невеликий, або достатньо робочої сили (у більшості це стосується присадибних лук та повторних покосів), ретельна обробка трави гарантована.

Так чинять доти, доки трава остаточно не висохне. Відомо декілька способів визначення готовності сіна, які головним чином залежать від специфіки травостою й способів зберігання. На Бойківщині, наприклад, основним індикатором готовності є товсті жирні стеблини, які повинні добре ламатися. Гуцули окрім цього використовують джгут із невеликої кількості сіна, який у готовому вигляді при скручуванні не повинен ламатися і містити надмірної вологи. При добрій, ясній погоді не дуже жирне сіно висихає на землі за 1-2 дні.

У більшості природних районів косовиця відбувається в умовах максимальної кількості опадів³⁷. Тому трава може сохнути або на землі до повного висихання, або у підв'яленому стані на різних підставках. Бобові культури завжди, а тимофіївку та отаву переважно досушують на підставках. Майже обов'язковим сушіння трави у підв'яленому стані у всій Низькогірно-скибовій області Карпат³⁸, а також у прилягаючому передгір'ю, що, на нашу думку, обумовлено поширенням там жирних та багаторічних трав.

Доволі цікава географія та історична динаміка підставок у Карпатах. Скрізь поширеною й, мабуть, найдавнішою підставкою на всій досліджуваній території є вкопана у землю сучкувата молода смерека, ялиця, рідше сосна, бук, вільха, береза або інша листяна порода, очищена від кори³⁹. У районах, де деревних порід (особливо сме-

реки) було недостатньо, у другій пол. ХХ ст. на місці обламаних сучків вбивали кілочки, або довгі цвяхи. У деяких вихіднярських селах Спишсько-Шаришського Міжгір'я (природні райони Громовець і Шаришське Поділля) через нестачу природного матеріалу вже у 1930-их рр. широко побутували штучні остриви.

Розміри підставок, як свідчать наші польові матеріали, коливаються у різних ПТК, і залежать від характеру деревостану у даному ландшафті, а також від особливостей застосування. Найвищі остриви зустрічаються там, де переважають смерекові ліси. Остриви та підставки на їх основі можуть сягати 3-4 м, де переважають інші породи: бук, вільха, дуб, береза тощо, нерідко висота підставок не перевищує 2 м, незалежно від породи використаного дерева⁴⁰.

На думку інформаторів, трава, висушена на остриві, духмяна, з найбільшою кількістю вітамінів, її з задоволенням їсть будь-яка травоядна тварина. У більшості природних районів на остриві сушать тільки конюшину, люцерну, люпин, віку, іноді тимофіївку та отаву (якщо вона достатньо висока). У гуральському с. Ждяр (пограниччя Ждярської Бразди і Репіско), а також у долинянських селах Німецька Мокра, Руська Мокра, Лопухів, Усть-Чорна (Каменко-Буштинський підрайон Внутрішніх Горган, підрайон Пра-Тересви Воловецько-Міжгірської верховини), гуцульських селах Бистриця (природний підрайон Бистрицько-Ворохтянське низькогір'я району Ворохто-Путильське ерозійне низькогір'я) та Завуєла (Чорногорський ландшафт Полонинсько-Чорногірської області) всю траву сушать виключно на підставках⁴¹.

У тих районах де домінує чи субдомінує у лісостані смерека⁴² підв'ялена трава накладається

³⁷В Українських та частково Словацьких Карпатах найвологішими місяцями є червень та липень.

³⁸За виключенням Труханівського, Синьовиднівського, Поляницького, Кальнівського ландшафтних підрайонів, а також Роженківського й Виженківського, де цей спосіб використовується лише на окремих надмірно зволжених луках.

³⁹Гуцул. *остревá, остривá, остервá, островениця*; бойк. *островá, остривá, востирвá, зубáчка, драпáчка, виши́нка, лаба́ня, драпа́н, стропáк*; лемк. *острі́ва, ості́рка, ості́рва, со́хá, рогáля, о́стрів*; долин.-лемк.-бойк. пограниччя (район Буковські верхи) *ostróvka, костря́ба, драпа́к, кострі́ца*;

бойк.-долин.-лемк. пограниччя (басейн верхнього Ужа) *зубáчка, зубна́чка, стропáчка*; мармарош. долин. каландяк; спеш. русин. *ostróvka*; виход. *osterha, kostrak, rozsocha, socha*; словак. *osrerna, sušiak*; рупал. *ostrovka, ostrevka, ostervka* – ПІМА; словен. *ostrvy, ostrnicy* – взято з: Melik A. Slovenija. Geografski opis. – Ljubljana, 1935. – S. 595.

⁴⁰Розмір закріплений у традиції, що сформувалася на основі домінуючої породи дерев.

⁴¹У с. Ждяр у липні у середньому випадає до 160 мм (на деяких ділянках – до 180 мм), в с. Бистриця – до 190 мм, с. Завуєла – 174, с. Усть-Чорна – 160. Взято з: Atlas krajiny Slovenskej republiky. – Bratislava, 2002. – S. 99, Мара 57; Лаврук М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження). – Львів, 2005. – С. 56.

⁴²Більша частина Сколівських Бескидів та Скибових Горган, Покутського та Буковинського середньогір'я, на більшій частині Вододільно-Верховинської області, гірської групи Гриняви-Лосової (Україна); у Середніх Бески-

на сучки⁴³ остриви тонким розпушеним шаром, щоб вітер провівав її. Перед наметуванням траву злегка підсушують. Свіжі рослини злежуються, надто щільно прилягають до зубів, через що можуть пліснявіти. Правильне укладання на остриву полягає у тому, щоб трава не торкалася ані стовбура ані поверхні землі, тільки трималася на кінчиках зубців (фото 1). При цьому всередині остриви утворюється вільний простір, який відкривається в її нижній частині. За словами інформатора П.Дутки із с. Конятин Путильського р-ну (Ворохто-Путильське низькогір'я) у файну погоду трава в остриву кладеться на п'ять боків, а у дощову – на чотири. Бобові накручують на остриву; товщина шару залежить від ступеня сухості. Для більшої стійкості на ділянках, які продуваються вітрами, *копицю*⁴⁴ підпирають 1-3 остривами. У теплу бездошову погоду на остриві трава висихає за 3-4 дні; у дощову пору, а також при сушінні (вилежуванні) жирного сіна, період може збільшуватися до 2-3 тижнів.

1. Копиця – с. Дихтинєць, Путильський р-н, Чернівецька обл. Фото автора 2006 р.

У районах, де переважають листяні породи, сформувалася інша технологія просушки трави на остриві. Підв'ялену на стерні жирну траву (при-

дах, Східних Бескидах, Фатрансько-Татранської області, у окрузі Спишська Магура Подгольно-Магурської області (Словаччина) та частково в інших геоморфологічних районах.

⁴³Буков. та галицьк. гуцул. *чопи*; закарп. гуцул. *клиенчи*; бойк., лемк. *зуби*.

⁴⁴Острива із сіном: укр. *копиця*, *копица*, словак. *корка*.

близко на 60% від загальної готовності) накладають на остриву щільним грубим шаром. Через велику вагу (до 70 кг) острива переважно коротша (у середньому приблизно 2 м), а трава торкається землі. Щоб уникнути контакту із вологою поверхнею на заливних і заболочених луках, під таку остриву перед накладанням трави стелять гілки, дошки, або шар кілків, тобто роблять *подину*. На відкритих ділянках (полонинах, полях) для того, аби вітер не розтрисив копицю, її перев'язують перевеслом з трави або галуззям ліщини⁴⁵; пізніше стали використовувати й дроти та синтетичні мотузки вздовж, поперек чи комбіновано (фото 2). При такому варіанті трава переважно висихає довше незалежно від якості, жирні трави вилежуються до 3-4 тижнів, пісні – від 3 – до 7 днів. Яскравим прикладом такого варіанту є гірські села Сучави (підрайони Буковинське низькогір'я та Буковинське середньогір'я). Така технологія поширена також у підобластях Пригороднянського, Покутсько-Буковинського підгір'я (звідки, ймовірно і прийшла у процесі колонізації гірських районів), однак там острива переважно гладка. Подібний спосіб сушіння зустрічається поруч з іншими на Гуцульщині: у басейнах Білої та Чорної Тиси, у верхів'ї Прута (сс. Ворохта, Яблуниця), на Бойківщині – майже повсюдно у області Крайового низькогір'я за виключенням Синьовиднівського, Труханівського, Полянницького, Кальнівського ландшафтних підрайонів, а також у деяких низькогірних ландшафтах східної Словаччини (наприклад, у підрайонах Попрадської улоговини). Там, де немає жирних трав (наприклад, верхів'я Тиси), шар трави менший й трава сохне кілька днів.

Слід зазначити, що подекуди й у районах поширення хвойних порід існує традиція використання грубих копиць на основі острив, як наприклад, на Верхній Ораві, але, як свідчать наші польові матеріали, вона порівняно недавня і пов'язана із використанням посівних трав.

У ландшафтах, де переважають смереково-букові чи буково-смерекові ліси, а у травостой панують однолітні пісні трави (наприклад, Кам'янка-Буштульський підрайон Привододільних Горган на бойківсько-долинянському пограниччі) остриви роблять або зі смerek або з буку, причому для остриви з буку беруться 2-3 деревця, які ставлять до купи та зв'язуються між собою, таким чином щоби суччя створювали ряди, як на смереці. Наметування та сушіння трави на

⁴⁵С. Шепіт Долішний – Пузиня, курмей.

таких островах відбувається за першим принципом, тобто трава поміщається на кінчики остро-ви тонким шаром й використовують її лише у негоду.

В деяких районах, де клімат відносно сухий і теплий, острова не використовуються зовсім. Наші експедиційні дані вказують лише на ряд ландшафтів Попрадської і Горнадської улоговини, де річна сума опадів не перевищує 650 мм⁴⁶.

Острова на зиму на луках, щоби не везти їх в обійстя, складаються у конуси чи піраміди, які під час наступної заготівлі сіна або розбирають на окремі острова або використовують як готові підставки; іноді острова доштуковуються до огорож-плотів, таким чином стаючи їх тимчасовими сегментами. З лук, що лежать неподалік від садиби острова зносяться та притуляють до господарських споруд, підвішують на фруктові дерева, або роблять з них купи, ставлячи їх верхівками на землю; там де побутує сушіння снопів зернових на кілках та островах⁴⁷ їх ще складають горизонтально у спеціальні приладдя (фото 3). Сушіння трави на острові потребує великої затрати часу і сил, окрім того, коротка трава (наприклад, отава) не тримається на зубцях⁴⁸, у деяких районах відсутній у достатній кількості відповідний матеріал. Тому у багатьох ландшафтах Карпат у процесі культурної адаптивної еволюції було знайдено ще кілька форм підставок. Найбільш старими, на нашу думку, є ті, у основі яких лежить острова.

На більшій частині Воловецько-Міжгірської верховини та прилягаючих районах полонини Боржави та Руни, а саме від сс. Стужиця, Вишка у басейні Ужа й до с. Стригальня у басейні р. Ріка, де переважає соковитий травостій (головним чином багатолітні трави або отава), така трава вилежується у копляку⁴⁹. Копляк представляє собою вбиті вертикально у землю два – п'ять (рідше сім) островів на відстані біля п'ятидесяти

2. Копця – с. Марково, Богородчанський р-н, Івано-Франківська обл. Фото автора 2007 р.

3. Складування остров – с. Зубриця, Турківський р-н, Львівська обл.

4. Ширак – с. Довгопілля, Путильський р-н, Чернівецька обл. Фото автора 2006 р.

5. Ширак – х. Гробища, Путильський р-н, Чернівецька обл. Фото автора 2006 р.

⁴⁶Atlas krajiny Slovenskej republiky...– S. 99, карта 54.

⁴⁷На більшій частині Бойківщини, подекуди на Лемківщині та на бойківському пограниччю; там острова на сушіння снопів переважно мають лише 2-3 ряди зубів у нижній частині.

⁴⁸Для отави переважно використовуються інші підставки, лише де-не-де отаву спеціально сушать на острові, зокрема це деякі підрайони Рахівсько-Чивчинського масиву (гуцульські села Румунії) та району низькогірного рельєфу Покутсько-Буковинських Карпат (напр. села басейну Черемошу на відрізку Ростока-Вижиця).

⁴⁹Копляк – басейни рр. Репинка, Голятинка, Козліки – бойк. села Ріки; стропакі, зубачки, зубначки – верхів'я Ужа; драпачки – бойк. села басейну Латориці.

сантиметрів одна від одної. Трохи підсушену на стерні траву накладають на зубці всіх островів на відстані 30-40 см від землі. Проміжок між островами створює додаткову порожнину, з'єднану з пустотами стовбурів островів. Зовні копляк нагадує копицю, овальну у перетині. Трава у копляку вилежується (близько двох тижнів), при цьому провітрюючись. Подібна підставка побутує у більшості районів Гуцульщини, за винятком тих ландшафтів, де смерека зустрічається рідко⁵⁰; на гуцульсько-буковинському пограниччі (сс. Лопушна, Шепіт Долішний), а також на бойківсько-підгірсько-гуцульському пограниччі (Маняво-Битківський підрайон низькогірного рельєфу Скибових Горган). Однак, на відміну від копляка, використовується ряд з 5-10 островів, і сушать на ньому виключно отаву; таку підставку на Буковинській Гуцульщині називають *ширак*, *ширан*, *ширам*, у марамурешських гуцулів – *жеряда*⁵¹ (фото 4). На такі шираки ставили й поперечні лати-*віблиці*, що дозволяло сушити не тільки отаву, але й траву першого покосу.

У Славській верховині на Бойківщині теж використовується ряд із островів (*плав*), однак вони невеликі (у середньому 50-80 см) і сохне там не тільки отава, але й звичайна трава.

У ряді районів Українських Карпат, зокрема на більшій частині Української Гуцульщини, повсюдно у гуцулів Румунії, а також у крайніх східних селах Славської верховини на Бойківщині, поширена й інша модель ширака⁵², яка, на наш погляд, є наступною еволюційною формою, що, за нашими даними, виникла у міжвоєнний час (1920-30-ті рр.). Дві, рідше кілька островів, вкопаних у землю на відстані 2-4 м, з'єднують поперечними віблицями або рейками (1-3, рідше більше), які кладуться на зубці. Трава накладається і на острови і на поперечки, при чому основна маса – на острови. Подальша еволюція такого ширака йшла шляхом звільнення островів і перенесення всієї функції на поперечки. З 1960-их рр. з розвитком колективного господарства та лісової промисловості, замість островів стали використовувати гладкі стовпи невеликого діаметру, до яких прибивають лати (фото 5); іноді використовують

телеграфні або електропровідні стовпи, що стоять на сінокосах. У таких шираках сохне вже переважно не отава, а жирна довга трава. Географія цих шираків вказує на чітку залежність її від природно-кліматичних умов. Зокрема на Буковинській Гуцульщині вони домінують у так званих *буриників*⁵³, назва яких має пряме відношення до переважаючих у травостойі жирних трав, зокрема з родини *Cruciferae*. Слід зазначити, що до радянського часу це населення, котре мешкає під найвищими полонинами Буковинських Карпат, займалося у рівній мірі й лісозаготівлею і тваринництвом, відтак стало переважно займатися лісом; у результаті зменшення навантаження на лугові біоценози, на них відбувалися суцесійні зміни, що виражалися збільшенням питомої ваги жирних трав. На островах такі трави пріють, тоді як у шираках *борще* висихають, зберігаючи зелений колір та ароматний запах. У Путильському підрайоні Ворохта-Путильського ерозійного низькогір'я у басейнах Путилки та Сучави шираки домінують на відрізку Селятин-Рипень. Причому вже поруч із шираками питому вагу мають й класичні смерекові острови, – серед шираків, особливо у Рипені, переважають на основі островів. У Плоскій на присадибних ділянках вже домінують складні шираки, які зверху мають вигляд трикутної чи чотирикутної свастики, букви **Ц** або **Ш**. Самі інформатори пояснюють необхідність у цих формах економії площі. У Сергіях вже перевага на боці островів, хоча багато й шираків. Від с.м.т. Путилки й до с. Мариничі шираки, які представляють собою стовпи із поперечками вже зустрічаються нечасто, а далі й зовсім невідомі⁵⁴, хоча, за нашими спостереженнями, із року у рік вони поступово просуваються нижче за течією Путилки та Черемошу. В умовах домінуючих лугових біоценозів Путильського підрайону Ворохта-Путильського низькогір'я у таких шираках, як зауважив наш інформатор зі с. Дихтинець Труфін Михайло Пилипович, 1924 р. н., *сіно поститься, дощ моче, ек верем'я – борзо сохне, і воно не качественно для молока*. Мешканець того ж села Фокшек Василь Федорович, 1922 р. н., вважав, що посування шираків від *буриників* до *плісаків* (*сусів, плесунів*)⁵⁵ й да-

⁵⁰Вся Гуцульщина окрім середньої Черної Тиси (Стог-Плківський природний підрайон), а також Роженківського та Виженківського ландшафтних підрайонів низькогірних Покутсько-Буковинських Карпат.

⁵¹Всі форми слів, очевидно, походять від румун. *sirág* – шеренга, стрій, зв'язка. Взято з: Bolocan G., Medvedev T., Vorontova T. Dictionar român-rus.– Bucuresti; Moscova, 1980.– S. 1392.

⁵²Інші назви: *дідо*, *шор* – Верховинський р-н.

⁵³Так називають сусіди мешканців с. Царата Путильського р-ну; ширше – назва мікрогрупи буковинських гуцулів, що розташована у підрайоні Пнев-Яровиці (села й хутори підпорядкування Шепоту Горішнього окрім Перкалабу).

⁵⁴Дані актуальні на 2006 р., коли автором були проведені обстеження басейну Черемошу.

⁵⁵Переважно так називають жителів с. Дихтинець су-

лі є наслідком поступового збільшення у лугових біоценозах великих трав, що, на його думку, поперше, обумовлено зменшенням поголів'я худоби й занепадом вівчарства зокрема й як слід ослабленням навантаження на луки, по-друге – частішим у порівнянні з минулим використанням гною та інших добрив⁵⁶. Дану гіпотезу вважаємо правильною, оскільки вона цілком пояснюється сільськогосподарською наукою, яка стверджує, що при поліпшенні умов мінерального живлення та аерації ґрунтів у природному злаково-різнотравному травостой Карпат збільшується участь цінних у кормовому відношенні видів, особливо бобових (конюшини середньої, повзучої, гірської та лучної, горошку волохатого та інших) і верхових (тобто високих) злаків (тимофіївки лучної, костриці лучної і червоної, грястиці збірної, тонконогу звичайного, лучного та вузьколистого та інших) (всього 58 видів), і зменшується кількість малоцінних видів, особливо низькорослих, таких – як: мітлиця тонка і собача, біловус стиснутий, костриця овеча, трясунка середня, герань лісова та інші (всього 32 види); збільшується й висота трав: наприклад, грястиця збірна на підживлених луках у 1,35 рази вище ніж на невідживлених⁵⁷. Мешканці так званих горбів, чиї садиби розташовані на вершинах та у пригребневій зоні, особливо хребта Плоский Гребінь-Рита-Гробище-Семакова (850-1115 мн. р. м.), що тягнеться від с. Плоська до с. Конятин, пояснюють поширення у них шираків на основі стовпів та поперечних лат сильними вітрами, яких бояться острови. Водночас на тих же горбах практично не побачиш інші, менш стійкі підставки, бо, за словами респондентів, їх вітер рознесе, тоді як у селі⁵⁸ вони стоять фест⁵⁹.

Проміжна форма між шираком (копляком), де острови стоять близько одна від одної та шира-

сідні села; коли йде протиставлення мешканців верхів'я та пониззя Путилки, то верхівці так можуть називати всіх жителів сіл на відрізку Путила-Усть-Путила.

⁵⁶До серед. ХХ ст. в умовах натурального та напівнатурального господарства значна частина гною потрапляла на поля-городи; окрім того наприкінці ХХ - на поч. ХХ ст. поступово знижується доля відгінного й навпаки росте доля вигінного та стійлового способів утримання худоби, які дозволяють одержувати у стайнях більше гною.

⁵⁷Крись П. Продуктивність природних і сіяних лучних угідь гірсько-лісового поясу Карпат залежно від внесення місцевих меліорантів та добрив. – К., 2003. – С. 6.

⁵⁸Селом на Гуцульщині переважно називають ту частину населеного пункту, що лежить у річковій долині на противагу так званим горбам.

⁵⁹Анич Параска Миколаївна 1929 р. н., с. Конятин Путильського р-ну Чернівецької обл.

6. Дідо – с. Красноїлля, Верховинський р-н, Івано-Франківська обл. Фото автора 2006 р.

7. Osterhy – с. Тарнов, окрес Бардейов, Пряшівський край, Словаччина. Фото автора 2005 р.

8. Коріса – с. Крива, окрес Твердошин, Жилинський край, Словаччина. Фото автора 2005 р.

ком, де острови-стовпи розсунуті на значну відстань й мають поперечні лати, побутує у Лютянській долині: там *стопачки* (найчастіше їх 5-7), вбиваються на відстані приблизно 120 см одна від одної й перекриваються кількома рядами *лат*.

У басейнах Прута, Бистриці Надвірнянської, Чорного Черемошу (на Гуцульщині), Лімниці, Чечви, Свічі, у верхів'ях Ужа⁶⁰ (на Бойківщині та на бойківсько-долинянсько-лемківському пограниччі), пограничних селах прикарпатської Бойківщини (наприклад, В.Гусне), Бистриці Солотвинської (на бойківсько-підгірському пограниччі) еволюція підставок на основі острови йшла іншим шляхом. Острови не з'єднуються поперечними латами, як описано вище, а формують піраміду із 3 (іноді 4) островів⁶¹. На паралельні зубці, якщо вони не достатньо великі, можуть ложитися короткі палиці. З розвитком лісової промисловості з 1960-их рр. поступово відбувалася заміна всіх компонентів на бруски (дошки, рейки), яка завершилася до кін. ХХ ст. у гуцульській частині ареалу (фото 6).

У басейні Чорного Черемошу – на Гуцульщині побутують обидві описані еволюційні форми підставок на основі острови – і піраміда, і лінійна підставка.

Чотиригранна піраміда⁶² побутує також у ряді районів північно-східної Словаччини – у німців, виходняр, гуралів, спишських русинів, лемків. У 2005 р. ми зафіксували таку підставку на Спишу: у Попрадській, Горнадській улоговинах, Бранісько, у населених пунктах Спишської Магури, які розташовані вздовж гостинця на відрізку Спишська Біла – Спишська Стара Весь – Лехніца, а також у долині Попраду (Спишська Магура, Спишсько-Шаришське міжгір'я) до польської границі; на Шаришу: у Шаришській, Ондавській верховині, Кошицькій улоговині, на Бусові; на Земплені – у Лаборецькій верховині. До 1930-их рр. ареал поширення такої підставки обмежувався тільки Попрадською улоговиною, звідки практика її використання поступово поширювалася на північ й схід, вздовж транспортних артерій. Ця новація майже не заторкнула Пеніни, Любовнянську улоговину, Чергов, Підтатранську Бразду, Буковські верхи, Вигорлатські верхи, більшу частину Спишської Магури й Спишсько-Шаришського міжгір'я⁶³. Висота даної підставки

не перевищує 1,6 м. На відміну від “гуцульсько-бойківсько-підгірсько-покутського” варіанту паралельні зубці островів з'єднуються одним рядом палиць у нижній частині. На островах залишають невеличкі зубці, тому не обов'язково використовувати смереку; більше того, якраз у “несмерекових” ландшафтах переважно й поширені такі підставки. Для більшої надійності готову піраміду з травою підпирають чотирма жердинами, які з'єднуються у верхній частині (фото 7). На таких підставках сохне бадилля, отава, у дощовий рік й звичайна трава. Через невелику висоту та відносну щільність накладання трави, дана підставка поступається своєму бойківсько-гуцульському аналогу. У ряді районів східної Словаччини, наприклад, на Вигорлатських і Буковських верхах, де річний об'єм опадів може перевищувати 1200 мм, ця підставка не ефективна. На ній, за даними інформаторів, трава пріє.

У вологих районах Фатрансько-Татранської області⁶⁴, у Підтатранській Бразді, у області Середніх Бескид, та спорадично у Українських Карпатах (деякі села верхів'я Ужа та Латориці) здавна побутує підставка із багатьох смерекових островів, які створюють конус⁶⁵. Інколи в основі конуса стоїть одна острова, що вбита у землю (в українському варіанті вона відсутня). Висота такої підставки може сягати 3-3,5 м (фото 8). Необхідною умовою її побутування є велика кількість смерекового лісу, тому історичної динаміки її просторового розповсюдження у розглядуваний час ми не виявили. Посуванню конусу далі на схід стали на заваді зниження питомої долі смереки європейської у лісових біоценозах, а також пом'якшення рельєфу й, відповідно, клімату, які посилюються із заходу на схід. Український варіант конусу, очевидно, слід розглядати як різновид піраміди або проміжну між конусом та пірамідою форму, бо побутує поруч із пірамідами й має ту саму назву – *коліба*, *колиба*.

Досить поширеними підставками на всієї території Словаччини й Українських Карпат є так звані *коники* та *козлики*⁶⁶. Коники (фото 9) пред-

плин долиною Горнаду і Свинки.

⁶⁴Головним чином: Горегронське Поділля, Низькі та Високі Татри, Хочські Верхи.

⁶⁵Окремої назви даної підставки ми не зафіксували; до неї застосовують множину від слова *острива* (напр. *ostrtrovky*, *osrtvky*, *osrevky*), лише в Українських Карпатах побутує поруч із зубачками назва *колиба*.

⁶⁶*Konik*, *kozlik* – назви які вживаються у басейні Вагу, звідки вони, на нашу думку, й поширилися далі на схід. Назви *Кізлики* й *коник* – відомі також у басейні Білого Черемошу; у басейні Чорного Черемошу побутує відносно

⁶⁰ Лютянська долина, долина Ужа вище Ставного.

⁶¹ Гуцул. *дідо*; бойк. *драпаки*, бойк. та підгірськ. *вішавки*, *вішинкі*, бойк.-долин. *коліба*.

⁶² Лемк. *костряби*, виход. *piramida*; гурал. *stavanci*.

⁶³ Новація очевидно йшла зі Спишу на Шариш та Зем-

ставляють собою два прямокутники рамної конструкції, які з'єднуються у верхній частині, створюючи двосхилий намет, козлики – намет із двох трикутників (фото 10, 11). На території Словаччини козлики найбільш поширені у Яворніках, Кісуцах, Ораві, Поважжі, Нижнім Спишу; в Українських Карпатах – на Гуцульщині, Покутському підгір'ї, спорадично на прикарпатській та закарпатській Бойківщині, у долинян.

І коники й козлики намагаються ставити таким чином, аби південний вітер проходив крізь підставку між двома дашками; особливо такий принцип використовується у вузьких річкових долинах. На більш широких ділянках принцип дії полягає у тому, щоби підставляти один з дахів до сонця; через кілька днів, аби рівномірно висохла трава, підставку переставляють іншим боком.

На Гуцульщині, головним чином у басейнах Прута та Бистриці Надвірнянської, тобто у Скибових Горганах та частково у Ворохто-Путильському низькогір'ї, в умовах стрімких схилів, козлики втратили одну половину й еволюціонували у так зване *пресло*⁶⁷, що спирається на палицю або невеличке деревце (фото 12). В останнє десятиліття пресло поширилося на південь й південний схід і сягнуло Ясеня та Кривопілля, витісняючи інші підставки. Пресло не виняткове явище й зустрічається повсюдно на Гуцульщині, де побутує козлик, тобто окрім долини Путилки та у селах, що лежать нижче за течією від с. Ясеня, але там воно не домінує. Основний принцип сушіння на цій підставці полягає у тому, щоби поставити її “лицем” до сонця, максимально приближуючи кут до 90°. При цьому через деякий час, щоби не переносити підставку, за рухом сонця міняють положення її схилу на протилежний. На крутих схилах положення лише одне – паралельно самому схилу.

Коники так само мають різновид – половинка коника, який діє за тим самим принципом, що й пресло. Через більші розміри коники (1,5-2,5 м заввишки, 2-3 м завдовжки) є менш розповсюдженими. За нашими польовими даними вони побутують у Кісуцах, Яворніках, частково на Ораві й Поважжі. В Українських Карпатах вони поширені на Гуцульщині майже у тих районах, де й козлики. Найбільшу популярність вони мають у сс. Рівня й Красноїлля Верховинського р-ну (Ворохто-Путильське низькогір'я).

коника назва – *шори*; верховинські гуцули всі підставки можуть називати – *дідо*, *щуро*, путильські – *ширак*.

⁶⁷ Драбина, пресло – верхів'я Тиси; драба – верхів'я Прута, Бистриці Надвірнянської.

9. Шор (дідо) – с. Краснопілля, Верховинський р-н, Івано-Франківська обл. Фото автора 2006 р.

10, 11, 12. Ширак – с. Довгопілля, Путильський р-н, Чернівецька обл. Фото автора 2006 р.

13. Підставка на траву – с. Манява, Богородчанський р-н, Івано-Франківська обл. Фото автора 2007 р.

14. Ширак – с. Дихтинець, Путильський р-н, Чернівецька обл. Фото автора 2006 р.

15. Ноші – с. Дихтинець, Путильський р-н, Чернівецька обл. Фото автора 2006 р.

Похідними від пресла та напівконика можна вважати невеличкі щити з дошок трикутної чи чотирикутної форми (*призма*), що підпираються однією палицею. Такі призми зустрічаються у басейнах Прута та Чорного Черемошу на Гуцульщині й служать переважно для пров'ялювання отави.

Про давність коників й козликів на території Словаччини може свідчити те, що у серед. ХХ ст. дані підставки робилися з остривів. Навпаки, побутування цих підставок в українських селах не давнє. Найраніші відомості про них відносяться до 1930-их рр. й переважно стосуються Закарпаття, що перебувало у той час під владою Чехословаччини. Культурні інвазії йшли через сільську інтелігенцію: лісничих, ветеринарів, вчителів, дорожників та інших, які були переважно чехами, карпатськими німцями, рідше словаками та угорцями. Наприклад, у с. Лубня (верхів'я Ужа), за оповіданнями інформаторів, козлики в їхньому селі у 1930 рр. були лише у прийшлого німця-лісничого Тумерера. Можливо козлики та коники потрапляли й до Прикарпаття, особливо до східних бойків та гуцулів, які рубали ліси у Татрах, однак, як свідчать наші польові матеріали, вперше дані підставки з'явилися там наприкінці 1950-их рр., а у широкий побут ввійшли лише у 1990-их рр. Також привертає на себе увагу існування козликів, коників та трикутних або чотирикутних пірамід у рівнинних районах Прикарпаття та подекуди в області Крайового низькогір'я на Бойківщині, де їх використовують для просушки кукурудзяних снопів, гички, а напівкоників – як підставку для лози. Тож не виключені культурні інвазії з боку підгорян, покутян та буковинців.

Головним чином на Гуцульщині у вологу погоду скошена біля подвір'я чи на городі трава наметується не тільки на спеціальні підставки, але й на загорожі (плоти⁶⁸, штахети), крім того для цього використовуються остриви, рідше лати, які підставляються до різних підставок, парканів, будівель. Найбільш давніми поперечками можна вважати ті, що з'єднували поруч стоячі остриви, або ті, що підпирали остриви. Цікава, на наш погляд, поперечка (*ширак*) з присілка Плита с. Довгопілля Путильського р-ну, яку у 2004 р. винайшов та спробував наш інформатор Дутка Петро Митрофанович, 1928 р. н. Цей ширак складається з двох паралельних лат, що приставлені до фруктового дерева. За словами інформатора при-

⁶⁸За однією з версій наших інформаторів шираки, що представляють собою стовпи із поперечними латами, мають походження з плотів, бо поруч із назвами *ширак*, *дідо*, *шор* побутують й *пліт*, *ворота*.

чина, за якою він винайшов цей широк полягала у нестачі смерекового ліса поруч із садибою, а так як вони живуть самі із жінкою (сини на заробітках у Росії), у них нема можливості шукати підходящий матеріал далеко; втім, інформатор вважає свій винахід невдалим, бо трава між латами біліє (пліснявіє). У с. Манява Богородчанського р-ну (пограниччя Краснянської височини й Маняво-Битківського підрайону низькогірного рельєфу Скибових Горган) інформатор Вінтоняк Іван Юрієвич, 1927 р. н., так само кілька років користується аналогічною підставкою, яка, на відміну від вищеописаного варіанту, представляє собою не дві лати, а одну остріву. Цей спосіб, на його погляд, досить ефективний й дозволяє швидко намітати траву й запобігти її впріванню. За словами інформатора це не його винахід, а запозичення з Латвії, де на поч. 1990-их рр. працювала його жінка на буряках (фото 13).

У с. Дитинець Путильського р-ну у 2006 р. нами зафіксована підставка, яка, на наш погляд, еволюціонувала з поперечки, що отримала дві ніжки (фото 14).

Слід зазначити, що такі активні зміни, які відбуваються в останні десятиліття, обумовлені не тільки змінами у господарстві та природними причинами, а й руйнуванням сімейних та громадських інститутів. За розповідями інформаторів ще у 1930-ті рр. люди боялися щось вигадувати, вводити щось нове бо: по-перше, це було економічно небезпечно в умовах натурального господарства, по-друге, громада засуджувала нововведення, особливо якщо вони не приносили результатів, по-третє, молодші поважали старшину, копіювали її, особливо під час трудових операцій, ніколи не суперечили їй, інновації з боку молодших могли розцінюватися лише як неповагу до старших⁶⁹.

Аналіз літературного етнографічного матеріалу свідчить про наявність ідентичних підставок для сушіння трави, гороху, зернових, льону у інших народів, що заселяють вологі території. Зокрема острива та різні широкі відомі в Юлійських та Савинських Альпах, на хр. Каранаванку, масиві Похор'ї (у словенців)⁷⁰; острива – на сході та північному сході Чорногорії⁷¹, острива, конус, коник

⁶⁹Не слід забувати що молодь була економічно залежна від батьків.

⁷⁰Острива – *ostrva, ostrnica*; широк – *kozolci*. Взято з: Melik A. Slovenija. Geografski opis. – Ljubljana, 1935. – S. 593.

⁷¹Rogla. Взято з: ПМА, 2007.

16. Транспортування за допомогою сула та кінської сили – с. Дитинець, Путильський р-н, Чернівецька обл. Фото автора 2006 р.

17. Транспортування за допомогою сула та людської сили – с. Підзахаричі, Путильський р-н, Чернівецька обл. Фото автора 2006 р.

18. Транспортування сіна на санях улітку – с. Зубриця, Турківський р-н, Львівська обл. Фото автора 2007 р.

19. Установка подини – с. Дитинець, Путильський р-н, Чернівецька обл. Фото автора 2006 р.

та різні види шираків, побутують у білорусів⁷² та північних росіян⁷³, всі види розглянутих підставок зустрічаються у прибалтійських народів⁷⁴; шираки – у народів Скандинавського півострова та деяких народів Азії⁷⁵. Привертають до себе увагу подібні назви підставок у слов'янських народів, які дозволяють припускати їх існування ще за часів слов'янської єдності. Цікавим фактом є також існування єдиної назви (у перекладі “палиця”, “жердина”, “острива”) для всіх підставок у народів Прибалтики, що, на наш погляд, доводить первісність остриви у генезі підставок.

Після сушіння сіно збирається у пласти і транспортується на місце скиртування; рідше переносяться нерозібрані підставки. Основним способом транспортування сіна на всій території Словацьких та Українських Карпат залишається перенесення його ношами⁷⁶ удвох або, на рельєфних ділянках, однією людиною (фото 15). На Гуцульщині, у скотарських районах Словацьких Карпат та на східній Бойківщині, у деяких районах Долинянщини, тобто там, де тваринництво не поступалося у минулому землеробству, й сіно, відповідно, заготовляють багато, крім того його транспортують конем. Для цього підбивають палицю⁷⁷ під пласт й притискають його ланцем, відтак чіпляють один кінець палиці до кінської упряжі за допомогою ворчика (фото 16). Подекуди на Гуцульщині, зокрема у Роженському й Виженському підрайонах Покутсько-Буковинського низькогір'я ноші майже не використовують, а на стрімких схилах вниз суло із пластом пересувається за допомогою людської сили (фото 17). Там же на стрімких ділянках використовується просто згрібання сіна до місця скиртування у долину.

Якщо сінокоси знаходяться недалеко від подвір'я, то сіно звозять кінськими на возі⁷⁸; у крутосхилих ландшафтах – за допомогою сула⁷⁹ чи

на саях⁸⁰ (фото 18); рідше переноситься вручну. Сіно на подвір'ї складається у різні споруди, у тому числі й у стіг. Також транспортується сіно в обійстя відразу після сушіння у тих селах, де всі сінокоси знаходяться далеко від села, якщо немає лук поблизу хати.

Основною спорудою для скиртування сіна на сінокосах є стіг⁸¹, що на всій досліджуваній території має яйцеподібну форму; у основі її стоїть жердина⁸². Проте стіг майже не відомий у Верхньодністерських Бескидах (на лівобережжі верхнього Дністра, у верхів'ї Стриважу), у Нижніх Бескидах – на Лемківщині та бойківсько-лемківському пограниччі, у більшості підрайонів Ондавської та Лаборецької верховин. На нашу думку це може бути пов'язано із специфікою господарства⁸³ та поширенням саме у цих районах довгих хат, де навіть при курному та напівкурному опаленні сіно складається не тільки над стайнею та стодолю, але й над хатою та частиною сіней. Не часто стоги зустрічаються й у словаків та польських гуралів, у яких переважає складування сіна у сінники та горища стаєнь та стодол. Там ставлять стоги коли вже бракує місця у інших спорудах.

Перед громадженням або трохи заздалегідь вбивають стоговину та в її основі роблять фундамент⁸⁴ з дошок, хмизу або кілків (фото 19). Подина запобігає контакту сіна із землею, а на схилах вирівнює ділянку. За уявленнями українців Карпат подина не має бути порожньою, бо у її господаря цілий рік бракуватиме сіна⁸⁵, тому одразу після встановлення її покривають тонким шаром сіна. Розмір стоговини визначається низькою факторів, серед яких найважливіший – наявність достатньо довгого прямого стовбура. Найдовші стоговини зустрічаються у районах, багатих на смерековий ліс. Іншим важливим фактором є характер трав'янистого покриву, який

⁷²Остриви та конус – *стривья*; ширак – *азярод*; коник – *пераплот*. Взято із: Помніки етнографії: Методика виявлення, описання і збирання / Под ред. В.К.Бандарчик. – Мінск: Навука і тэхніка, 1981. – С. 44.

⁷³Остриви, конус – *островіни*, *острой*, *шором*; ширак – *абзурод*, *зарод*, *заколья*, *прясло*. Взято із: Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. – Москва, 1991. – С. 63.

⁷⁴Літ. *zārdas*; лат. *zārd*s, *žeperis*; ест. *kārbis*. Взято із: Историко-этнографический атлас Прибалтики: Земледелие. – Вильнюс: Моклас, 1985. – С. 76.

⁷⁵Melik A. Slovenija. Geografski opis. – Ljubljana, 1935. – С. 593.

⁷⁶У всіх слов'ян Карпат побутують назви *ноши*, *носильниці*.

⁷⁷Гуцул., бойк. *суло*.

⁷⁸Лемк. *драбеньяк*, словак. *gebrenak*.

⁷⁹Переважно на Гуцульщині та у бойківських Горганах.

⁸⁰Найбільш поширено на Бойківщині – у Сколівських Бескидах та Горганах.

⁸¹Гуцул. *сіно*, *коп'єк*; бойк. *стіг*; лемк. *копа*, *копиця*, *стіг*; долин. *стуг*, *копиця*; словак., гурал. *kopa*, *korica*.

⁸²Гуцул. *острива*, *острова*; бойк. *стоговина*, *остров*, лемк. *острів*, *остирва*, долин. *островина*; словак. *osrerna*; гурал. *osterva*.

⁸³Дана територія за господарсько-культурної специфікою відноситься автором до Землеробсько-Скотарсько-Лісової зони.

⁸⁴Гуцул. *подина*, *поделя*, *відениця*; бойк. *поденок*, долин. *пудина*, *вуднище*, *вінище*.

⁸⁵Часто між громадженням й встановленням стоговини й подини минає від декілька хвилин до декілька годин й навіть днів.

визначає не тільки довжину стоговими, але й наявність на ній зубів⁸⁶. За словами Попюка Юрія Васильовича 1920 р. н. зі с. Підзахаричі Путильського р-ну Чернівецької обл.: *там, де бирше листка, у великих островах та й ще без чопів сіно пріє, інша справа – де у траві бирше колоска, й чопів не тра та й сіна можуть бути такими великими доки суло сягне*. Коли немає стоговини із зубами до неї прив'язують остроиву; якщо смерекову – то одну, якщо з листяної породи – то потрібно дві-п'ять. Сучковата стоговини, як свідчать наші польові матеріали, переважає у тих районах Карпат, де домінують листяні ліси, а також у місцях виходів на поверхню вапняків та доломітів⁸⁷. При використанні зубатої стоговини стіг менш щільний, тому дозволяє не боятися надлишку вологи під час заготівлі, втім, такий стіг у готовому вигляді більше боїться атмосферної вологи. Гладка стоговина дозволяє формувати щільніший стіг, під зовнішнім шаром якого довго зберігається зелене запашне сіно, однак таке сіно більше боїться атмосферних опадів під час укладання, а також потрапляння вологи через вершок. Вміст вологи понад 18-20% у глибоких шарах стога призводить спочатку до гниття сіна, а відтак й до перегрівання, що може спричинити загоряння стогу.

Громадження сіна у стоги, передусім у тих районах, де вони великі за розмірами потребує значної кількості людей, особливо у мінливу погоду. Трудовий колектив⁸⁸ розділяється на кілька груп: одні згрібають поліг у пласти, другі – зносять або звозять їх до стогу, треті (переважно двоє високих сильних чоловіків) – кидають (*мечуть, вержуть*) сіно вилами на стіг, четверті (здебільшого дві досвідчені жінки або старші чоловіки) приймають сіно граблями й утрамбовують його вагою свого тіла, ходячи по ньому⁸⁹. У дощову пору, якщо бракує робочих рук, або коли заготовлюється жирне сіно, господарі змушені сипати різні консерванти; здебільшого для цього використовується кам'яна сіль із розрахунком на

⁸⁶Здебільшого суччя залишають у нижній частині стоговини, якщо стоговини невелика то вони можуть сягати й її верхівки.

⁸⁷Перше пов'язано із специфікою вторинних лугових біоценозів, які формуються під різними лісовими формаціями, друге – із кращою облистяністю трав на ґрунтах з невеликим вмістом кислих сполук. Взято із: Крись П. Продуктивність природних і сіяних лучних угідь гірсько-лісового поясу Карпат залежно від внесення місцевих меліорантів та добрив. – К., 2003. – С. 7.

⁸⁸Гуцул. *клака*.

⁸⁹У гуцулів дана операція має назву *стоєти сіно*.

20. Подача *клямака* – с. Дихтинець, Путильський р-н, Чернівецька обл. Фото автора 2006 р.

21. Вершення сіна *колачиком* – с. Дихтинець, Путильський р-н, Чернівецька обл. Фото автора 2006 р.

22. *Стог* – с. Стригальня, Міжгірський р-н, Закарпатська обл. Фото автора 2008 р.

один стіг одна-дві пачки. Рідше використовується натрієва селітра. У давнину в стіг підливали соляну ропу. Підсипка чи підливка консерванту особливо важливі у нижній частині стогу, який найбільш спресований. З ростом стога на вилах міняються сула; практично висота стога залежить від їх довжини; тому господарі заготовляють їх заздалегідь⁹⁰.

По закінченню громадження один з тих, хто стоєв сіно залишається й вершеє стіг. Існують кілька варіантів формування вершини. У Ворохто-Путильським низькогір'ї на верх подають пару спресованих снопиків (*клямаки, пластічки*) (фото 20), які притискають до верху, потому на долині зі снопу сучать перевесло й роблять з нього колачик, який й вінчає сніп (фото 21). Головна мета полягає у тому аби не лишилося зазору між стоговиною й сіном, щоби туди не потрапила вода. У мікрогрупі *гуцулів-буричників* – у підрайоні Пневе-Яровиці, де панують сильні вітри й багато поблизу смерекового лісу, замість колачика використовується *цапар* – молоде смерекове деревце із обрубаними крім нижнього ряду гілками. Цапар нанизують на верх сіна гострим кінцем, таким чином, що комлева частина притискає верх. Найбільш поширеним на всьому просторі слов'янських Карпат є такий спосіб, коли стоговину у верху стога обмотують перевеслом⁹¹, потім зверху притискають розгалуженими гілками-пузнями⁹² (фото 22). Повсюдно на підгір'ї, а також у Воле-Блажівському та Східницькому підрайонах Бескидського крайового низькогір'я – на Бойківщині, де значні впливи підгорян та домінують листяні породи (переважно бук), а також у долині Сучави – на гуцульсько-буковинському пограниччі пузния робиться не з розгалужених гілок, а зі зв'язаних між собою палиць чи ліщинових гілок (фото 23).

На Сучавщині майже повсюдно використовують лише колач. На Рахівщині та Марамуреші побутують традиції й колачика й пузния. Від Ясеня до Рахова й Богдана домінує колачик, хоча від Квасів використовують й пузния; нижче за течією вже перевага пузния; остаточно колач зникає лише нижче Ділового; у Хмельові з'являються також пузния зі зв'язаних палиць, які домінують від с. Луг й нижче⁹³.

З другої пол. XX ст. ще стали використовувати зв'язані між собою мотузками чи дротами камінці (цеглини), а з 1990 рр. й наповнені водою пластикові пляшки. Поширеним стало також вершити сіно старими автомобільними шинами та поліетиленовою плівкою.

Слід зазначити, що у зоні Опілля та частково Покуття й Попруття через невеличкі розміри стоги різної форми переважно притискають стовбурами, латами чи ошварами, головна мета яких не дати вітру розметати сіно; у Підгір'ї, де вологість у цілому більша й значні культурні впливи горян, стоги переважно вже мають яйцевидну форму й сформовані довкола стоговини, там пузинню надається ще одна функція – притиснути верхню частину стога щоб атмосферна волога краще стікала, тому палиці на горі зв'язують між собою; у горах ця функція вже має першорядне значення. Вплив підгорян на Бойківщину простежується на прикладі видовжених *скирд*, які побутують у Східницькому та Синьовидньовському підрайонах Бескидського крайового низькогір'я поруч із класичними гірськими стогами; такі споруди тимчасові й забираються до зими в обійстя.

По закінченню громадження так само як й після косовиці газда годує учасників трудового процесу.

Стіг може стояти до чотирьох-шести років залежно від умов зберігання та якості трави, але стараються якомога скоріше вибрати з нього сіно. Старе сіно⁹⁴ вже придатне лише для годування сухостійних корів, непрацюючих волів та нелактуючої й неkotної дрібної рогатої худоби; таке сіно потребує ґрисової заправки, підсолювання та пропарки.

Круглі стоги зі стоговиною в основі на слов'янському просторі поширені від Чорногорії до північної Росії⁹⁵. Цікава, на наш погляд, чорногорська технологія та термінологія, яка нагадує карпатську й, зокрема, гуцульську. Чорногорський *стог* складається із: стоговини (*остожа*, ос-

лів починаються впливи долинян, у с. Луг вже перехідна гуцульсько-долинянська смуга має класичні риси. У Великому Бичкові вже зустрічаються лише зв'язані палиці. У басейні Косівки побутують обидва різновиди пузния. У Марамуреші колач домінує у басейні Вішеула, у басейні Мари (долиняни) побутують різні форми пузния.

⁹⁴Гуцул. *лунчина*.

⁹⁵Серб. *korica*, серб.-черног. *stog*; рос. *копна́, одо́нье, стог*. Взято із: Желтов А.А. Различия у традициях хозяйствования у крестьян центральных уездов Русского Севера у XIX - начале XX в. // Этноэкологические исследования. Сборник статей к 80-летию со дня рождения В.И.Козлова. – Москва, 2004. – С. 214-252.

⁹⁰Переважає сула роблять з горобини (Гуцул. *шкорух*).

⁹¹У бойків верхів'я Ріки – *громадка*, у гуцулів Покутського низькогір'я – *вужва́*; у сербів – *ужад*.

⁹²Гуцул. *пузені*, бойк. *пузния*, *пузина*, *пудзния*; лемк. *долин. ключка, ключина*; Лютянська долина – *кізлина*.

⁹³За даними лінгвістики та етнографії від села Хме-

тожина), вінця (вијенац) та подини. Вінець складається з калача та різних варіантів пузиня⁹⁶.

Вірогідно стіг походить від копиці, що підтверджується не тільки матеріалом з лінгвістики⁹⁷, але й етнографії. Зокрема на Покутсько-Буковинському та Пригорганському передгір'ї та частково у Крайовому низькогір'ї існує проміжний варіант між копицею й стогом, який рідко стоїть більше ніж один сезон (фото 35)⁹⁸. У росіян (Новгородчина та північ Вологодчини) та білорусів крім стога побутує й скирта-зарод (аб-зурод, кладь, кладуха), у основі якого лежить не одна гладка (стожара) чи зубата (остров) стоговина, а ряд з чотирьох-шести штук, що нагадує широк на сушіння отави⁹⁹. Виникненню зароди на території Карпат перешкоджали, на наш погляд, брак рівних ділянок, більша вологопроникаюча властивість довгих скирт та їх більша парусність.

Доволі поширеною спорудою для зберігання сіна у Українських Карпатах, а також на Підгір'ї, Покутті, Буковині, рівнинному Закарпатті та частково Опіллі є оборіг¹⁰⁰. Він представляє собою чотири 4-5 метрові стовпи (оборожини), вкопані у землю, рухомий дах та подину (фото 24). Форма та покриття даху оборога практично повторює переважаючу форму й покриття даху житлових та господарських споруд у регіоні, тому із їх зміною, яка відбувалася починаючи із кін. XIX ст., збільшувалося двосхилих та навіть односхилих дахів на оборогах, а також йшла заміна солом'яної покрівлі на гонтову, дошкову, а, відтак, й бляшану й шиферну. У кін. 1930 рр. двосхилі та односхилі обороги вже переважали у більшості районів прикарпатської Гуцульщини, Лемківщини та на буковинсько-гуцульським пограниччю; чотирихилі (пірамідальні, із гребенем) – на Бойківщині, Долинянщині, закарпатській Гуцульщині. Дах посувається уверх чи вниз вздовж стовпів по мірі наповнення оборогу. Для фіксації його використовують гужви або кілки, які вставляють у отвори стовпів. У ареалі словаків та гуралів обороги майже не відомі, водночас вони побутують

у Моравській Словаччині¹⁰¹ (Малі Карпати). На відміну від стогів, за думкою чеського дослідника В. Менцла, обороги спочатку використовувалися для досушування та зберігання зерна у снопах, що ілюструють малюнки Веліславової біблії, котра написана у першій чверті XIV ст., лише потім додалася функція складування сіна¹⁰². Про первісний землеробський характер цієї споруди свідчить їх відсутність у тих ландшафтах Гуцульщини, де не вирощували зернові (наприклад, у верхів'ях Чорного Черемошу на пограниччі районів Чорногірського та Гриняви-Лосової).

Складування сіна й снопів відбувалося таким чином що чергували шари сіна із шарами снопів. На Гуцульщині та східній галицькій Бойківщині¹⁰³, де землеробство не відігравало провідної ролі й стодоли в селянських господарствах могли бути відсутніми¹⁰⁴, поруч із оборогом облаштовували тік, або молотили у сінях, а в гуцулів зрідка навіть й на горищах; після обмолоту зерно переносилося до сіней. У оборіг клали отаву та найкраще сіно, а також снопи із зерна яких на Різдво варили кутю¹⁰⁵. Вітер провіював й не давав сіну пріти, водночас вологий карпатський клімат не дозволяв пересохнути, а дах – намокнути.

У долинах річок де часті повені на нижніх річкових терасах (переважно долини Сяну, Уб-лі, Цирохи, Дністра, Стрия, Тиси) обороги з кін. XIX ст. почали шалювати дошками до рівня 1,5-2 м, влаштовували стелю й двері, поступово перетворюючи нижню частину на шопу, вазовню, стаєнку, комору, згодом й на літню кухню¹⁰⁶. Така ж трансформація спостерігалася й на нерівних ділянках, де під подиною могли спочатку складу-

¹⁰¹Оборіг – *klebetnica*.

¹⁰²За словами В. Менцла у середньовіччі не було стодел, снопи складувалися у обороги, поруч із якими знаходилися відкриті токи. Взято із: Mencl V. Lidová architektura v Československu. – Praha, 1980. – S. 33.

¹⁰³Села району Середньогірного рельєфу Скибових Горган.

¹⁰⁴На Гуцульщині середняки часто не мали стодел, лише – багаті; на Бойківщині не мали стодел переважно бідні господарі.

¹⁰⁵Останній факт може свідчити на користь точки зору В. Менцла.

¹⁰⁶Danyluk A. Budownictwo gospodarcze na Bojkowszczyźnie na przełomie XIX i XX w. // Materiały Muzeum budownictwa ludowego w Sanoku. – № 22. – Sanok, 1977. – S. 125; Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Літопис Бойківщини. – Філадельфія, 1974. – № 5. – С. 14; Радович Р. Будівлі для зберігання продуктів хліборобства на Львівщині (друга пол. XIX - поч. XX ст.) // Наукові записки Музею народної архітектури та побуту у Львові. – Львів, 1998. – С. 21-32.

⁹⁶ПМА, 2007.

⁹⁷У багатьох слов'янських народів стіг називається *копа* або *копиця*.

⁹⁸Цей варіант також ілюструє еволюцію палиць, що при- тискають стіг, у пузиння.

⁹⁹Желтов А.А. Различия у традициях хозяйствования у крестьян центральных уездов Русского Севера... – С. 239.

¹⁰⁰Гуцул., бойк. *оборіг*; лемк. *оборіг*, *оборог*; долин. *оборуг*, *оборог*, виход. *obroh*.

23. Копиці – с. Марково, Богородчанський р-н, Івано-Франківська обл. Фото автора 2007 р.

24. Оборіг – с. Урич, Сколівський р-н, Львівська обл. Фото автора 2006 р.

25. Шальований оборіг – с. Стужиця, Великоберезнянський р-н, Закарпатська обл. Фото автора 2007 р.

вати реманент, дрова або влаштовувати кучі для тварин.

Паралельно вертикальному розвитку у першій пол. XX ст. повсюдно в українців Карпат та у виходняр йшов інший трансформаційний процес. Оборози почали обшальовувати дошками чи пруттям, а дах перестав бути рухомим. Спочатку стіни лише помагали утримувати сіно, щоб воно не розліталось; у таких оборозах переважно одні дверцята у верхній частині споруди (фото 25). Відтак оборози стали щільно обшальовувати дошками; у них переважно двоє дверцят (фото 26). У третій еволюційній формі оборіг вже розділяли на дві-три камери, з окремими дверцятами до кожного приміщення¹⁰⁷ (фото 27). Слід зазначити, що на більшості території шальовані оборози так досі й не витіснили класичні відкриті оборози, виключенням є Буковинська та Галицька Гуцульщина.

Еволюція оборогів, на нашу думку, є перш за все результатом розвитку лісопереробної промисловості та поширення пиляних дошок й відходів, наприклад ошварів. Крім того каталізуючим моментом, очевидно, була культура сусідніх народів, де існувала традиція зберігання сіна у закритих приміщеннях. На Закарпатті та Пряшівщині насамперед це були чехи, словаки, німці та угорці. Так, шопи на сіно та шальовані оборози у басейні Ужа на долинянсько-лемківсько-бойківському пограниччі називаються *саакасті*.

Географія оборогів в Українських Карпатах та їх значення обумовлені багатьма чинниками. Так, у першій пол. XX ст. на Бойківщині оборози у садибі найчастіше зустрічалися у районах, де скотарство відігравало якщо не провідну, то значну роль у господарстві населення, це у першу чергу – Міжгірська верховина, Славська верховина та Сколівські Бескиди. У Берегових Горах та Сукельському підрайоні Сколівських Бескид, де більшість лук досить віддалені від садиби, вони стояли разом зі стогами на цих луках. У решті ландшафтів Бойківщини, де домінувало толоко-царинне двопілля, а землеробство відігравало провідну роль, оборози були певної ознакою заможності. Наприклад, у с. Верхнє Гусне (границя Турківської верховини та Вододільного хребта), за розповідями інформаторів, у 1930 рр. приблизно лише кожне 20-те господарство мало оборіг. Така сама картина, як свідчать наші польові матеріали, спостерігалася

¹⁰⁷ Нижнє приміщення переважно використовується для складування реманенту, середнє – сіна, а верхнє – отави.

у 1920-30-их рр. у більшості низькогірних районах Лемківщини; найчастіше оборози зустрічалися на лемківсько-бойківському та лемківсько-бойківсько-долинянському пограниччях у масиві Полонинського хребта та Бещадах, де переважали середньогірні ландшафти.

Якщо стоги та оборози можна вважати типовим явищем для Східних Карпат, то для Західних Карпат характерні зрубні сінники¹⁰⁸. Вони мають відносно невеликі розміри (переважно 3 x 4 м), двосхилий дах (здебільшого під дошкою або гонтом, рідше під соломою) та двері у причілковій стіні, які могли бути підняті на 1 м від землі. Більшість із сінників не мали стелі й сіно розподілялося рівномірно по всій внутрішній площі. Сінники, що стояли на гірських луках, переважно мали видовжений у причілковій частині дах, що підтримувався стовпами, під навісом якого спали косарі та вівчарі під час осіннього кошарування лугів.

Словаки, гуралі, спишські русини та виходняри-спишаки, яким вони були притаманні, намагалися виносити сінники якомога далі від інших споруд двору. Досить поширеним явищем було ставити сінники у ряд на другій стороні вулиці, осторонь, а також виділяти для них спеціально призначене місце на околиці села. У Прібілінському скансені представлені різні варіанти таких сінників зі с. Боца (Ліптов). Перший варіант – зрубна споруда 3 x 5 м із чотирисхилим дахом під гонтом та одними дверима у широкій стіні; другий – такий самий, лише вхід у причілковій стіні; третій – подвійний, де під одним дахом знаходилися сінники двох господарів (переважно братів), які розділялися внутрішньою стіною¹⁰⁹ (фото 28). Поширеним явищем було блокування сінників з іншими господарськими спорудами. Особливо часто зустрічався варіант вертикального блокування сінника із пивницею. На Шаришу у виходняр та лемків, переважно у тих низькогірних районах, що межують із середньогірними масивами Чергова та Бусова, побутує горизонтальне блокування сінника із окремо стоячою стодою¹¹⁰. На більшій території Словацьких Карпат, зокрема на Татранському Підгір'ю у Ліптові, на Ораві поширене вертикальне планування: возовня-сінник, або хлів-сінник. У селах, що лежать на платах

26. Шалюваний оборіг – с. Марково, Богородчанський р-н, Івано-Франківська обл. Фото автора 2007 р.

27. Шалюваний оборіг – с. Дихтинець, Путильський р-н, Чернівецька обл.

28. Сенники (поч. XX ст.) – с. Боца, Ліптовський Мікулаш, Жилинський край, Словаччина. Музей ліптовського села у Прібіліні: експозиція. Фото автора 2005 р.

¹⁰⁸ Senník, šopka.

¹⁰⁹ Музей ліптовського села у Прібіліні: експозиція.

¹¹⁰ Лемк. *пулстоулка*; виходн. *šeňikovo-stodulka*. Взято з: Lazorič J. Fotočítanka l'udovej architektúry a bývania východného Slovenska. – Prešov, 2002. – S. 89.

Великої Фатри сінники розкидані по стрімких схилах відносно недалеко від села, тому вони не мають ані піддашся, ані блокування з іншими спорудами; протягом зими мотузками селяни переносять сіно у обійстя (фото 29).

Компільованою формою оборога та сінника ми вважаємо й так звані *сінники* чи *сінарні*, що побутують у українців та виходняр Шаришу та Земплину з поч. ХХ ст.¹¹¹. Головною їх особливістю є дуже великі розміри, а також те, що вони, на відміну від словацьких, переважно не зрубні, а каркасні, обшальовані вертикальними дошками чи пруттям. Спільною рисою із сінниками є наявність великого двохсилого даху та припіднятість дверей над землею.

На всій території Західних та Східних Карпат основним місцем для складування сіна, а також отави було й залишається горище над стайнею¹¹². З горища через отвір (у куті чи посередині стайні) сіно скидається безпосередньо до ясел. У районах, де побутують заблоковані стайня та стодола¹¹³, сіно накладається зі стодоли, на якій відсутня стеля; коли ж стайня стоїть окремо, то роблять окремий вхід – двері на широкому схилі даху (фото 30). Причому досить часто використовують мікрорельєф таким чином, що до входу на горище-сінник веде майже горизонтальний настил. Таке горище вже можна вважати сінником, заблокованим зі стайнею.

Досить поширеним у карпатському регіоні є зберігання сіна над кучею – у горищі або просто на кучі під дахом, якщо вона і дах над нею не представляють собою єдину конструкцію. Особливо це характерно для словаків, менше – для виходняр, гуралів та українців.

Допоміжною спорудою для зберігання сіна можна вважати й загату. На Опіллі, у Підгір'ї та подекуди у Карпатах¹¹⁴ загати представляють собою шар сіна (соломи), притиснутий кілками до стіни стайні, стодоли або хати, який знаходиться під оком будівлі. Основна функція такої зага-

ти було утеплення будівлі, а відтак вже й зберігання сіна. У землеробських районах Бойківщини та Лемківщини та на лемківсько-бойківсько-долинянському пограниччю, де побутували однодільні стодоли заблоковані зі стайнями, загата¹¹⁵ вже входить у конструкцію зрубу, рідше представляє собою плетену конструкцію. Крім утеплення будівель вона служила для зберігання солом, полови, ластя, сіна й деяких знарядь праці. Її прибудовували до тильної, а іноді й до бічної (причілкової) стіни господарського або житлового комплексу, або цілого двору зі зв'язаними будовами. При цьому не загороджували ті стіни, які мали вікна, інколи не закривали задні двері стодол і сіней (якщо вони виконували функцію току), а також стаєнок, де стояли вівці¹¹⁶. У деяких районах Лемківщини загату робили з чотирьох сторін, прорізаючи отвори навпроти хатніх вікон¹¹⁷. До загати вели зазвичай троє дверей: двоє – з її кінців й одні – зі стодоли. Так само, як й *обороги*, загати мали різне поширення. Як свідчать наші експедиційні матеріали, загата була обов'язковою частиною бойківських та лемківських будівель у Землеробсько!>Скотарсько!>Лісовій зоні, рідше зустрічалася у Землеробсько!>Скотарсько!>Лісовій¹¹⁸, тобто там де було потрібне окреме приміщення для солом і полови. Водночас ареал поширення загат збігається із територією найменшої залісненості й найбільшого освоєння й, відповідно, з гіршою забезпеченістю будівельним матеріалом. Цікавими є, на наш погляд, результати опитування жителів бойківських сіл, що живуть по різні сторони Вододільного хребта, який відіграє значну бар'єрну кліматичну роль; на північ від хребта першим завданням загати було захищати хату від північного вітру, на південь від хребта – зберігання полови, снопів, солом та сіна. Саме на західній закарпатській Бойківщині та лемківсько-

¹¹¹Lazorík J. Fotočítanka ľudovej architektúry a bývania východného Slovenska. – Prešov, 2002. – S. 89.

¹¹²Бойк. *подря, підря*; басейн Ужа, Цирохи та лівобережжя Лаборця (лемківсько-бойківсько-долинянське пограниччя) *пудря, виход. rudre*

¹¹³Майже повсюдно, окрім деяких районів Гуцульщини, де стодол не було, а також крім низькогірних районів Лемківщини та Виходнярщини, де великі стодоли будувало окремо від стаєнь.

¹¹⁴В Орівському та Синьовиднівському підрайонах Бескид на Бойківщині, де значні впливи підгорян та подекуди у інших районів, напр. у спишських русинів на господарських спорудах.

¹¹⁵Бойк. та бойківське пограниччя *загата, пелевник, пелемник, пеленик, пелевень, ополоник, пеливня, полуник, соломнянка, шоп на ластя, переруба*; лемк. *загата, пелевня, прихата, половник, куцинок, причулок, šepník*; виходн. *pleveň, pleven, zahata, pleťinok, kucinok, pl'evinok, vihrapki*. Взято з: ПІМА; Lazorík J. Fotočítanka ľudovej architektúry a bývania východného Slovenska. – Prešov, 2002. – S. 103.

¹¹⁶Аби овеча вовна була кращою, овець стараються тримати у зимних приміщеннях та під голим небом.

¹¹⁷Сілецький Р., Сополіга М. Двір // Лемківщина: У двох томах. – Т. 1. Матеріальна Культура. – Львів, 1999. – С. 243-260.

¹¹⁸Бойко И.А. Жилые постройки бойков (верховинцев) конца XVIII – первой половины XX в. // Этнографическое обозрение. – 2002. – № 3. – С. 39-54.

бойківсько-долинянському пограниччю та північному сході Лемківщини загата називається *половник*, а стодола – *пелєвня*.

Слід зазначити, що до загати складали найгірше сіно, найчастіше псячку, трену та лунчину, які використовували на підстилку, а також на січку невибагливим тваринам.

До споруд, які так чи інакше зв'язані із зберіганням сіна, слід, на нашу думку, віднести й ями, де зберігалися коренеплоди. Справа у тому, що більшість коренеплодів зокрема картопля, бояться сильних морозів та перепадів температур. Якщо така досконала споруда як пивниця й могла забезпечити певний мікроклімат, то *ями*, *рупи*, *кипці* та ін., які були основними спорудами для зберігання овочів повсюдно у Словацьких та Українських Карпатах до серед. ХХ ст., – ні. Дно таких споруд застелялося отавою, рідше соломною, засипалися коренеплоди, а відтак вже зверху стелили шар отави чи соломи. Весною, коли відбулися вже окоти, отава з ям могла бути чи не єдиним придатним фуражем у господарствах бідняків.

У більшості районів Карпат через віддаленість сінокосів, вираженість рельєфу, відсутність добрих доріг, з протипожежних міркувань, а також наявності у кожного господаря полозного транспорту на відміну від колісного, більша частина сіна залишалася на луках. Після сінокосів туди приганяли худобу, яка там стояла до приморозків; подекуди худобу гнали кошарувати луки ще й весною, або навіть могли її там зимувати. Якщо сінокоси знаходилися відносно недалеко від села (до декілька кілометрів), зимою туди приганяли худобу, де їй згодовували запасене сіно.

Особливості природних та господарських умов, специфіка освоєння території спричинили різні форми житлово-господарського будівництва на віддалених сінокосах, від найпростіших (стіг) – до найскладніших зі всіма ознаками садиби. Найпоширенішим, як свідчать наші польові матеріали, є варіант коли на сінокосі будували горизонтально або вертикально зблоковані стайню-сінник та інколи ще й просту колибу-навіс. На Словацькому Рудогір'ї такий сінник-стаєнка називається *kolesňe*, на Словенському Середньогір'ї¹¹⁹ – *štale*, у районі Спишської Магури (Остурня, Франкова, Ждяр)¹²⁰ – *žora*, на схилах Оравсько-Живецьких Бескидів, Великої Фатри, Низьких та Високих Татр – на Ораві та Ліптові – *kraviarka*¹²¹.

На Підбескидській верховині та на схилах

¹¹⁹У словаків.

¹²⁰У спишських русинів та гуралів.

¹²¹У словаків та гуралів.

29. *Senník* – с. Влколінець, окрес Ружемберок, Жилинський край, Словаччина. Фото автора 2005 р.

30. *Stajňa* (1920 рр.) – с. Виходна, окрес Ліптовський Мікулаш, Жилинський край, Словаччина. Музей словацького села у Мартині: експозиція. Фото автора 2005 р.

31, 32. *Майдан* (поч. ХХ ст.) – с. Літманова, окрес Стара Любовня, Пряшівський край, Словаччина. Районний краєзнавчий музей Стара Любовня: експозиція. Фото автора 2005 р.

Оравської Магури (словаки) ставили не стайню, а стодолу, поруч із нею колибу-навіс, для худоби городили кошару; тому такі луки називали *stodoli*. Там окрім сіножаті були невеличкі ділянки землі, на яких садили картоплю, чи висівали овес. Цікаво, що присілки із назвою *стодола*, під *стодолю* побутують на всьому просторі Словацьких та Українських Карпат у тих районах, де землеробство відіграло велику роль у життєзабезпеченні.

На словацько-моравському пограниччі (північ Білих Карпат, Яворнік)¹²², у гуралів (Турзовська верховина, Кисутські Бескиди), словаків (північні схили Малої Фатри)¹²³, у спишських русинів та виходняр-шаришан (Ветерний Верх Спишської Магури, Левочські Верхи)¹²⁴, у південних лемків (Чергов), північних лемків та у гуралів (Бескиди Сондецькі)¹²⁵, у бойків (Міжгірська, Славська верховина, Горгани, Сколівські Бескиди)¹²⁶, у долинян (масив Боржави, Красної, Свидовця)¹²⁷, майже повсюдно на Гуцульщині¹²⁸, тобто у тих районах, де скотарство відіграло домінуючу або субдомінуючу роль, побутували цілі філії господарств тваринницького або тваринницько-землеробського характеру. Там випасали худобу весною, після косовиці чи зимою після закінчення кормів у обійстю. Спишські русини сіл Ярабіна, Літманова, Камюнка, Якубяни, виходняр-шаришани с. Нижній Славков¹²⁹ після закінчення весняних польових робіт забивали вікна дошками й всі разом із худобою та домашніми птахами йшли на *поляни*, *майдани*, *крами* й поверталися звідти у село із робочою худобою лише під час збору урожаю. На Бойківщині у таких філіях сезон, а то й цілий рік господарював один з братів (якщо два-три брати вели колективне господарство (*газдували до вороху*), або жили нерозділеною сім'єю).

Згодом зимівки переростали у *зимівки-лази*, які вже мали ділянки копаної (рідше ораної) землі й, нарешті, у самостійні господарства *лази*¹³⁰ (*korapise*), що ілюструє собою один зі шляхів розселення у Карпатах.

¹²² Bačovki. Взято з: Etnografický atlas Slovenska. – Bratislava, 1990. – S. 50. – Мапа 3.

¹²³ Cholvarki. Там само.

¹²⁴ Крами, поляни, майдани. Там само.

¹²⁵ Поляни, шопи, башишкі. Там само.

¹²⁶ Зимівки, осенівки.

¹²⁷ Зимувка, зимуйка

¹²⁸ Земненик, зимарка

¹²⁹ Села, котрі мали луки на середньогірних масивах Спишська Магура та Левочські верхи.

¹³⁰ Названі терміни взято з праці: М.Тиводара "Традиційне скотарство Українських Карпат".

Більшість з хольварків, майданів, зимівок є спрощеними варіантами обійсть й представляють собою зблоковані стайню-стодолу (сіни)-хижку, рідше стайню-стодолу та окремо стоячу однокамерну чи двохкамерну хижку (фото 31, 32). Вхід до хати веде або через стайню або через стодолу (якщо вона є), рідко влаштовують ще окремо сіни, ще рідше вхід йде безпосередньо знадвору. Вхід майже повсюдно знаходиться у широкій фасадній стіні (фото 33). Якщо є сіни чи стодола, то до стайні ведуть двоє дверей – одні з тамбурного приміщення – для господарів, другі ззовні – для худоби (переважно з причілкової сторони). Вівці зазвичай стоять у відкритих кошарах, рідше – у притулених до стайні стаєнках-вівчарнях. У серед. ХХ ст. стайні все рідше стали виконувати роль сіней, а з поширенням колективного господарства почали зникати й стодолу. Найбільш поширеним варіантом став зблокований у одним ряду: хижка-сіни-стайня та притул на вівці¹³¹. Рідше, наприклад, у верхів'ях Ріки, Тересви, Терєблі, Тиси, вхід до сіней став робитися з причілка. При такому варіанті входи зі сіней до хижки та до хліва розміщуються перпендикулярно один одному, а вхід до сіней знадвору – діаметрально протилежно щодо другого входу у хлів (фото 34)¹³². Такі споруди у заможних господарів могли перетворюватися на цілі комплекси-ферми, де під одним дахом знаходяться: сіни, хатинка, комора, стайні, вівчарні, кучі, ями на картоплю, зверху – на горище лежить сіно. Прикладом може служити зимівка зі с. Стригальня Міжгірського р-ну, де під напіввальбовими дахом знаходяться сіни (що виконують ще й роль комори), хата, за ними – стайня та вівчарня, до яких ведуть два входи із сіней та два з причілкової стіни (фото 35). На Гуцульщині крім того побутували й зимарки-гражди)¹³³.

Сіно у зимівках знаходиться у основному на горище стаєнь та хижок, надлишок може йти у стоги, рідше споруджують оборogi.

Слід зазначити, що зимівки притаманні не тільки населенню Карпатського регіону, а й гірським країнам з поміркованим кліматом загалом, тобто народам, що належать до господарсько-

¹³¹ Вівчарня могла блокуватися як з причілкової, так й з тильної сторони широкої фасадної стіни.

¹³² Цікаво, що саме таке планування характерно для спишських русинів та гуралів Замагур'я, але там воно побутує не лише на зимівках, а насамперед – у садибі, яка має замкнуту форму забудови.

¹³³ Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. – Ужгород, 1994. – С. 322-328.

культурного типу – гірських осілих (із сезонним відходом з худобою частини працівників) хліборобів і скотарів помірного й субтропічного поясів, а також українцям та білорусам Полісся¹³⁴. У Карпато-Балканському регіоні, окрім словаків, гуралів та українців, вони побутують у чорногорців, словенців, македонців, хорватів, румунів, угорців¹³⁵, а ширше у етносів Передкавказзя та Закавказзя, зокрема у російських старожилів східного Закавказзя¹³⁶.

У тих селах, де віддалені луки були придбані порівняно недавно (перша пол. XX ст.) не встигло відбутися еволюція житлово-господарського будівництва; на таких луках встановлювали лише стоги, інколи примітивні колиби; подекуди сіно після сушіння намагалися відразу забрати у обійстя¹³⁷. Перешкодою до еволюції будівництва на сінокосах міг бути не лише обмежений у історичному плані час, а й особливості рельєфу місцевості. Яскравою ілюстрацією може служити с. Вколінець, що знаходиться на невеличкому плато, а сінокоси на стрімких схилах місцевих хребтів Великої Фатри; там встановлювали лише зрубні сінники без видовженого окапу (фото 29).

Розгляд культури сіносушіння та сінозберігання у Українських та Словацьких Карпатах показало наступне:

- На їх специфіку впливають цілий комплекс різнополярних чинників: природнокліматичні умови, особливості мезорельєфу та розселення, господарсько-економічні умови, господарсько-культурна зональність, етнічна карта;

- Культура сіносушіння менше, ніж сінозберігання етнічно забарвлена; у одних природних районах, наприклад, Бойківщини можуть зустрічатися такі риси, що зближають їх населення з оравськими гуралами та словаками й, навпаки, не побутують у сусідніх бойківських ландшафтах;

- Населенню Карпат, незалежно від етнічної

¹³⁴Kobychev V.P. The Caucasus as a historical and cultural region. The formation of the main economic and cultural types // Problems in the European ethnography and folklore. Summaries by the Congress participants.– Moscow, 1982.– P. 72-74.

¹³⁵Тиводар М. Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.– Ужгород, 1994.– С. 305.

¹³⁶Ямсков А.Н. Традиционное хозяйство горцев Кавказа: этноэкологический подход и концепция хозяйственно-культурных типов // Тезисы докладов и сообщений научной конференции "XXVII съезд КПСС и проблемы взаимодействия общества и природы на различных исторических этапах".– Нальчик, 15-17 апреля 1987.– Москва, 1987.– С. 187-189.

¹³⁷Напр., села верхньої Топлі, що на Лемківщині.

33. Зимуйка (кінець XIX ст.) – с. Стригальня, Міжгірський р-н, Закарпатська обл. Фото автора 2008 р.

34. Зимуйка (1970 рр.) – с. Стригальня, Міжгірський р-н, Закарпатська обл. Фото автора 2008 р.

35. Зимуйка (1960 рр.) – с. Стригальня, Міжгірський р-н, Закарпатська обл. Фото автора 2008 р.

карти, притаманно сушіння трави на всіляких підставках;

– Найбільш старою та універсальною підставкою є острива, інші, вірогідно, є лише похідними від неї;

– Для Західних Карпат, а також Лемківщини не притаманно сушіння сіна на лінійних підставках, у Східних Карпатах практично невідомий конус;

– Ширази найбільш характерні для найсхіднішої частини Українських Карпат, коники та козлики – для найзахіднішої;

– Більшість з підставок не мають давнього побутування й ще не ввійшли у традицію, виступаючи на рівні інновацій. Значна доля з них очевидно приречена на відторгнення, а ті, що залишаться стануть частиною культури певної мікроетнографічної спільноти;

– Зміни, що відбуваються у сушінні трави та зберіганні сіна протягом XX-XXI ст. є наслідком багатьох причин: природних (зміна клімату, рослинного, ґрунтового покриву), соціально-економічних (занепадання скотарства), інформаційних (зріст інформаційного обміну), сімейно-побутових та громадських (руйнування інститутів сім'ї та громади);

– Культура зберігання сіна хоча також обумовлена насамперед природними та господарськими чинниками, все ж має більш-менш чіткі етнічні ознаки, зокрема словакам та гуралам притаманно зберігати сіно у сінниках, що стоять осторонь від решти будівель, та, на відміну від українців Карпат, не складати його над житловим приміщенням. Для українців навпаки, характерні стоги й обороги, та утеплені горища у курних та напівкурних хатах. На культурі спишських русинів та західних галицьких лемків у значній мірі відбилися словацькі, гуральські та частково німецькі впливи;

– Культура сіносушіння та сінозберігання виходяч значно відрізняється від культури населення західної та середньої Словаччини, вона має більше подібних рис із культурою українців, що обумовлено як спільною територією проживання й, відповідно, спільними природними та господарськими умовами, так й постійною асиміляцією українців виходярами, тобто генетичною спорідненістю;

– Спільні риси культури сушіння трави та зберігання сіна у значній мірі обумовлені адаптаційною небіологічною еволюцією до подібних природнокліматичних умов, тому ці риси можна простежити не лише між українцями та словаками,

виходярами та гуралами, але й між населенням Карпат та іншими слов'янськими (наприклад, росіяни, білоруси) та неслов'янськими (прибалти, народи північної Європи) народами, що заселяють вологі території з помірним кліматом Європейського континенту;

– Найбільше подібних рис простежуються у технології та термінології слов'янських етносів Карпатського й ширше Карпато-Балканського регіонів, що, на наш погляд, обумовлено спільними етногенетичними¹³⁸, природними¹³⁹ та господарськими¹⁴⁰ чинниками.

Список скорочень:

Білор. – білоруси
 Бойк. – бойки
 Буков. – буковинці
 Галицк. – галицькі
 Гурал. – гурали
 Гуцул. – гуцули
 Долин. – долиняни
 Ест. – естонці
 Закарп. – закарпатці
 Лат. – латиші
 Лемк. – лемки
 Літ. – литовці
 Мармарош. – мармарошські
 Н. р. м – над рівнем моря
 Підгор. – підгоряне
 ПМА – польові матеріали автора
 Пол. – поляки
 ПТК – природно-територіальний комплекс
 Р. н. – року народження
 Рос. – росіяни
 Словак. – словаки
 Словен. – словенці
 Серб. – серби
 Спиш. русин. – спишські русини
 Укр. – українці
 Черног. – чорногорці

¹³⁸Українці Карпат (принаймні бойки, долиняни та можливо й лемки) у значній мірі є нащадками літописних хорват, крім того не можна не брати до уваги транскарпато-балканські міграційні потоки, які мали місце у пізньому Середньовіччі та пізніше.

¹³⁹Проживання у гірській вологій місцевості.

¹⁴⁰Велике значення молочного скотарства у житті місцевого населення.